

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΧΑΤΖΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΣΕΞΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΤΟΙΧΩΝ
- ΤΟ ΣΥΜΒΑΝ ΤΗΣ ΑΜΑΡΥΝΘΟΥ**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2008 - 2009

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ...

Το Νοέμβριο του 2006 τα Μ.Μ.Ε. δημοσιοποιούν τη καταγγελία μιας δεκαεξάχρονης μαθήτριας από τη Βουλγαρία που αφορά στο βιασμό της από τέσσερις συνομηλίκους της στην Αμάρυνθο* της Εύβοιας. Η καταδικαστική, σε σχέση με την μαθήτρια, ή αδιάφορη, στις περισσότερες περιπτώσεις, στάση της τοπικής κοινωνίας, όπως αυτή εκφράστηκε από γονείς και καθηγητές, καθώς και τα καθυστερημένα αντανάκλαστα των αρμοδίων προκάλεσαν την οργισμένη αντίδραση του προέδρου της δημοκρατίας, ενώ κανάλια και τύπος έσπευσαν να αποτυπώσουν κάθε πτυχή του συμβάντος – κάποιες φορές με τρόπο που κρίθηκε πως υπαγορεύεται αποκλειστικά από τους όρους της θεαματικότητας παραβιάζοντας κάθε έννοια αξιοπρέπειας.

Στην υπόθεση της Αμαρύνθου η μαθήτρια από τη Βουλγαρία συνδυάζει μια σειρά από «ταυτότητες» που σχετίζονται κύρια με το φύλο, την ταξική της προέλευση και την καταγωγή της και που υπό συγκεκριμένες συνθήκες την καθιστούν ευάλωτη σε μια σειρά από στερεότυπα και συμπεριφορές που στιγματίζουν. Στα πλαίσια της εργασίας μου κρίνω αναγκαία την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο οι διαφορετικές ταυτότητες (έμφυλες, εθνοτικές, ταξικές κ.α.) που συγκεντρώνονται στο πρόσωπο της δεκαεξάχρονης την καθιστούν αυτόματα «απειλή» ανατροπής μιας κατεστημένης τάξης πραγμάτων.

*Η Αμάρυνθος είναι μια παραλιακή κομόπολη της κεντρικής Εύβοιας και ταυτόχρονα ένας δημοφιλής τουριστικός προορισμός. Την τελευταία δεκαπενταετία ο πληθυσμός της Αμαρύνθου αυξήθηκε κατά 25% εξαιτίας κυρίως της εγκατάστασης στην περιοχή οικονομικών μεταναστών. Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία το μεγαλύτερο μέρος του γυναικείου πληθυσμού δεν απασχολείται, ενώ η πλειοψηφία του οικονομικά ενεργού πληθυσμού αποτελείται από ειδικευμένους τεχνίτες, απασχολούμενους στην παροχή υπηρεσιών, πωλητές σε καταστήματα και υπαίθριες αγορές, γεωργούς, κτηνοτρόφους, αλιείς, ανειδίκευτους εργάτες και χειρώνακτες.

Το σχολείο ως πεδίο συγκρότησης και αναπαραγωγής ταυτοτήτων

Εκκινώντας απ'την παραδοχή ότι το σχολείο λειτουργεί ως θεσμικός μικρόκοσμος, που ως τέτοιος παρέχει ένα πλαίσιο για την ανάγνωση και την πληρέστερη κατανόηση του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος θα προσεγγίσω το σχολείο ως μερική αντανάκλαση της «κοινωνικής πραγματικότητας» που το πλαισιώνει.

Τα σχολεία παίρνουν αναπόφευκτα το «χρώμα» της γειτονιάς ή της πόλης όπου λειτουργούν και σε αυτό το πλαίσιο ένα περιστατικό βίας εντός του σχολικού πλαισίου αναπαράγει την ευρύτερη κοινωνική και οικογενειακή βία. Η σχολική βία συσχετίζεται, επίσης, με τον κοινωνικό αποκλεισμό, όχι σε μια γραμμική αιτιώδη σχέση, αλλά στο πλαίσιο μιας δυναμικής αλληλεπιδραστικής διαδικασίας. Όπως έχει αναδειχτεί μέσα από σειρά ερευνών η συμμετοχή των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα βιώνεται ως απειλή για το επίπεδο εκπαίδευσης των γηγενών παιδιών, αλλά και για την εθνική ταυτότητα, το περιεχόμενο και την αναπαραγωγή της. Οι μετανάστες είναι κατ' εξοχήν “οριακοί” άνθρωποι, καθώς βιώνουν την αμφιθυμία του να μετέχουν ταυτόχρονα σε δύο ανόμοιες κοινωνικό-πολιτισμικές πραγματικότητες και κινδυνεύουν περισσότερο από τον κοινωνικό αποκλεισμό, καθώς συχνά η κοινωνία υποδοχής, με τις πράξεις ή τις παραλείψεις της, τους ωθεί στο περιθώριο. Πρόθεση μου είναι να επισημάνω πως οι μετανάστες περιλαμβάνονται σταθερά στις ομάδες υψηλού κινδύνου καθώς είναι εκείνοι που θυματοποιούνται περισσότερο, αποτελώντας ευάλωτα θύματα φυσικής, σεξουαλικής, ψυχολογικής, λεκτικής βίας, απειλών και βανδαλισμών.

Στα σχολικά πλαίσια (ανα)παράγονται, βιώνονται και ασκούνται, κύρια μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων, των σχολικών εγχειριδίων, αλλά και του παραπρογράμματος*, νοήματα και πρακτικές που αφορούν εθνικές, ταξικές,

*Ο όρος παραπρόγραμμα καθιερώθηκε από τον Philip Jackson το 1968 και αναφέρεται σε εκείνες τις πλευρές της μάθησης που είναι ανεπίσημες ή συχνά μη συνειδητές. Τέτοιες είναι ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας του σχολείου, οι κανόνες του, ο καθημερινός ρυθμός του και γενικά όλα όσα γίνονται και εκφράζονται πέραν του αυστηρού τμήματος της διδασκαλίας, αλλά ακόμα και μέσα σ' αυτήν. Φορείς του είναι κυρίως οι στάσεις των εκπαιδευτικών, αλλά και των μαθητών, των γονέων τους και την κοινή γνώμη.

θηρσκευτικές αλλά και έμφυλες ταυτότητες. Η εκπαίδευση δεν αποτελεί μια ουδέτερη διαδικασία, εντός των σχολικών αιθουσών μαθητές και μαθήτριες εκπαιδεύονται ως έμφυλα και σεξουαλικά υποκείμενα και οι έμφυλες και σεξουαλικές αυτές ταυτότητες, ακόμα κι αν δεν είναι οριστικές και αμετάκλητες, ωστόσο, ασκούν σημαντικές και πολύπλοκες επιδράσεις στη ζωή των υποκειμένων . Σύμφωνα με την Butler το τοπίο της σεξουαλικότητας στο χώρο του σχολείου οργανώνεται στα πλαίσια του ετεροσεξουαλικού πλέγματος, το δεδομένο της ετεροσεξουαλικότητας αποτελεί το φίλτρο μέσω του οποίου το κοινωνικό φύλο κατανοείται από μαθητές και μαθήτριες, καθώς και από την πλειοψηφία των εκπαιδευτικών .Στόχος αυτού του πρώτου μέρους της εργασίας μου είναι να επισημάνω τον ετεροσεξουαλικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης-εφόσον το «αρσενικό» δεν έχει κάποιο νόημα αν δεν συσχετιστεί με την ετεροσεξουαλική σχέση με το «θηλυκό» -καθώς και τις έμφυλες και σεξουαλικές ιεραρχίες μέσα σε αυτήν. Προκειμένου να το επιτύχω θα επιχειρήσω μια σύντομη αναφορά στην ερευνητική δραστηριότητα σχετικά με έμφυλες αναπαραστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια στον ελληνικό χώρο ,αναφερόμενη στα αποτελέσματα αυτών των ερευνών ,που καταδεικνύουν πως τα περισσότερα υπό έρευνα βιβλία ενισχύουν αναχρονιστικές και καταπιεστικές πεποιθήσεις, προκαταλήψεις και προϊδέασεις έμφυλων στερεοτύπων. Ωστόσο , κύρια σκοπεύω να εστιάσω σε βίαιες μορφές «ανδρισμού» εντός των σχολικών τοίχων, σε πρότυπα εξουσίας που σχετίζονται με ζητήματα πειθαρχίας και σχολικής τάξης με συγκεκριμένες επιδράσεις πάνω στον «ανδρισμό» και την «θηλυκότητα» εκπαιδευτικών και μαθητών/τριών, καθώς και σε συμπεριφορές που βοηθούν στη δημιουργία «macho» ανδρισμών. Τα δεδομένα μου πρόκειται να αντλήσω κυρίως από έρευνες που αφορούν αγγλικά και αμερικάνικα σχολεία , αλλά και κάποιες περιορισμένες μελέτες που αφορούν στην ελληνική πραγματικότητα με κυριότερη εκείνη του Φώτη Πολίτη, που έχει ως επίκεντρο τη διερεύνηση της συγκρότησης της ανδρικής ταυτότητας στα πλαίσια ενός δημοτικού σχολείου. .

Οι μαθητές και οι μαθήτριες πριν από την είσοδο τους στο σχολείο δεν ζουν μέσα σε κοινωνικό κενό ,αλλά βρίσκονται εμβαπτισμένοι σε ένα έμφυλο κοινωνικό περιβάλλον, κάτι που σημαίνει πως κάθε μαθητής και κάθε μαθήτρια ερχόμενος /η στο σχολείο φέρουν μαζί τους τις έμφυλες αποσκευές των στερεοτύπων, προκαταλήψεων και πρακτικών, οι οποίες έχουν συγκροτηθεί από θεσμούς που εκτείνονται από την οικογένεια και τις παρέες συνομηλίκων μέχρι την νεανική

κουλτούρα της τοπικής κοινότητας και τα Μ.Μ.Ε (Πολίτης, 2006). Για τους παραπάνω λόγους απαραίτητη κρίνω την αναφορά σε κυρίαρχους και ανταγωνιστικούς Λόγους που παράγουν γνώση για το φύλο - χρησιμοποιώντας τον όρο Λόγος όπως τον εννοιολογεί ο Foucault, ως μια συστηματικά ,δηλαδή ,οργανωμένη ολότητα από κανόνες και συμβάσεις βάσει των οποίων παράγεται το νόημα. Σύμφωνα με τον Foucault τα υποκείμενα παράγονται εντός και διαμέσου των Λόγων και οι ποικίλοι σχηματισμοί τους επιτρέπουν-αλλά και περιορίζουν-τη συγκρότηση των «ταυτοτήτων»-ο Λόγος ,δηλαδή, ως κοινωνική πρακτική κατασκευάζει τα ίδια του τα υποκείμενα. Συνεπώς οι έμφυλες ταυτότητες συγκροτούνται, (ανα)παράγονται ή μετασχηματίζονται μέσα στο Λόγο. Στα πλαίσια αυτής της εργασίας πρόθεση μου είναι να εστιάσω στους Λόγους που διακινούνται εντός των σχολικών πλαισίων , επικεντρώνοντας στην έμφυλη σχολική κουλτούρα μέσα από την αναφορά στην ποικιλία των Λόγων που συγκροτούν «ηγεμονικούς ανδρισμούς» και «θηλυκότητες» σε συγκεκριμένα κοινωνικό-ιστορικά συμφραζόμενα.

Ταυτότητες: έμφυλες, ταξικές, εθνοτικές...

Άνδρες και γυναίκες ,ωστόσο, δεν συνιστούν ομογενοποιημένες κατηγορίες, καθώς προέρχονται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, έχουν διαφορετικά εισοδήματα, μόρφωση, επαγγέλματα, σεξουαλικές προτιμήσεις, φυλή, εθνότητα, θρησκεία, σωματική κατάσταση, ηλικία κ.λ.π. Επίσης η εκπαίδευση δεν εντείνει μόνο τον έμφυλο διαχωρισμό, αλλά συνιστά έναν ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους που αποτυπώνει κυρίαρχες αντιλήψεις και στάσεις, συμβάλλοντας όχι μόνο στην αναπαραγωγή των σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στα φύλα, αλλά και των ταξικών σχέσεων . Οι ταξικές και οι έμφυλες σχέσεις, όπως αναφέρεται στο έργο της Madelein Arnot «Διαδικασίες Αναπαραγωγής του Φύλου»,παρότι έχουν η καθεμία, τη δική τους ξεχωριστή ιστορία μπορούν εντούτοις να είναι τόσο συνυφασμένες που θεωρητικά να είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστούν μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συγκυρίες και η ανάπτυξη του καπιταλισμού αποτελεί τέτοια συγκυρία στην οποία μπορεί κανείς να βρει τις πατριαρχικές σχέσεις της ανδρικής κυριαρχίας και του ελέγχου των γυναικών να στηρίζουν τη δομή της ταξικής κυριαρχίας. Στο παράδειγμα της Αμαρύνθου η ταυτότητα της μαθήτριας ως οικονομικής μετανάστριας προσδιορίζεται σε αναφορά με την κοινωνία καταγωγής της, την

κοινότητα των ομοεθνών της στη χώρα υποδοχής και την κοινωνία υποδοχής. Στα πλαίσια της συγκεκριμένης εργασίας θα με απασχολήσει ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της γυναικείας μετανάστευσης αντλώντας στοιχεία κύρια από βιβλιογραφία που επικεντρώνεται στους όρους ζωής της γυναίκας μετανάστριας και που στο μεγαλύτερο μέρος της αφορά στη σύνθεση ευρημάτων επιτόπιων ερευνών που διεξήχθησαν στον ελληνικό χώρο.

Επίσης στο επίκεντρο του σχολιασμού μου θα βρεθεί η στάση της τοπικής κοινωνίας, των συμμαθητών, των εκπαιδευτικών, αλλά και των Μ.Μ.Ε. , όπως αποτυπώνονται στα σχετικά ρεπορτάζ των εφημερίδων. Στόχος μου είναι η κριτική περιγραφή και ερμηνεία των επιλεγμένων δημοσιευμάτων, επικεντρώνοντας: στην ερμηνεία των γεγονότων από εφημερίδες διαφορετικού ιδεολογικού προσανατολισμού, καθώς και στις αναπαραστάσεις που συνδέονται με την ταυτότητα της 16χρονης μαθήτριας.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

Σύμφωνα με τη μεταστρουκτουραλιστική και μεταμοντέρνα φεμινιστική προσέγγιση το φύλο υπάγεται σε μια διαδικασία συνεχούς συγκρότησης και ανασυγκρότησης μέσα από λόγους και η ανδρική και η γυναικεία υποκειμενικότητα δεν αντιμετωπίζονται ως “ουσία”, αλλά ως κάτι ρευστό και κατακερματισμένο που εκφράζεται μέσω των κοινωνικών σχέσεων. Εντός αυτού του θεωρητικού πλαισίου η εκπαίδευση αποτελεί στρατηγικό θεσμό κατασκευής, (ανα)παραγωγής και διαμόρφωσης έμφυλων υποκειμενικοτήτων για μαθητές, μαθήτριες αλλά και εκπαιδευτικούς (Askew & Ross, 1992; Πολίτης 2006). Σίγουρα η εκπαίδευση δεν αποτελεί μοναδικό φορέα διαμόρφωσης της ανδρικής ταυτότητας, ωστόσο, είναι κοινός τόπος πως πολλές πτυχές της εκπαίδευσης, όπως για παράδειγμα τα μαθήματα που διδάσκονται τα παιδιά και το είδος της μεταδιδόμενης γνώσης, οι αλληλεπιδράσεις στην τάξη και η κουλτούρα των εκπαιδευτικών, οι σχολικοί κανόνες και η πειθαρχία σχετίζονταν άλλοτε με γυναικείες και άλλοτε με ανδρικές ταυτότητες από τη μία, άλλοτε με ηγεμονικές και άλλοτε με υποτακτικές ανδρικές ταυτότητες από την άλλη (Kenway, 1996 όπως αναφέρεται στο Φ. Πολίτη 2006). Η συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων, λοιπόν, συναρτάται με τους θεσμικούς -και μη- όρους της μαθησιακής διαδικασίας.

- **Σχολικά εγχειρίδια: «Μια παλιά ιστορία έμφυλων διακρίσεων»**

Η κοινωνικοποίηση του ρόλου των φύλων είναι κοινά αποδεκτό πως έχει ως «σημείο εκκίνησης» την οικογένεια ,ωστόσο, ότι ξεκινά εντός των οικογενειακών πλαισίων εντείνεται από πτυχές της σχολικής κουλτούρας όπως το αναλυτικό πρόγραμμα, το «κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα», τις σχέσεις δασκάλων – μαθητών, αλλά και άλλους παράγοντες που δρουν παράλληλα όπως τα Μ.Μ.Ε. και οι ομάδες συνομηλίκων. Στη διεθνή βιβλιογραφία μεγάλος αριθμός ερευνών αφορά στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων, αναδεικνύοντας πως τα σχολικά βιβλία καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις ιδέες που διαμορφώνουν τα παιδιά σχετικά με το τι θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό και κατάλληλο για τα δύο φύλα και τα ενθαρρύνει να μιμηθούν οτιδήποτε παρουσιάζεται να εκτελείται από χαρακτήρες του ίδιου φύλου με αυτά.

Στην Ελλάδα οι μελέτες που αφορούν στον εντοπισμό και την ανάλυση των έμφυλων αναπαραστάσεων στα σχολικά εγχειρίδια κατά κύριο λόγο επικεντρώνονται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς θεωρείται πως στα πρώτα χρόνια της εκπαίδευσης καλλιεργείται η έμφυλη ασυμμετρία(βλ. ενδεικτικά Φραγκουδάκη ,1978; Κανταρτζή, 1992; Φρειδερίκου, 1995 κ.α.). Αν και η πλειονότητα των εργασιών περιορίζεται στην ανάλυση περιεχομένου εγχειριδίων του δημοτικού, τα συμπεράσματα που προκύπτουν μπορεί να θεωρηθούν ενδεικτικά της έμφασης στον έμφυλο διαχωρισμό και της ιεράρχησης που επικρατεί στο ελληνικό σύστημα εκπαίδευσης. Όπως αποδεικνύεται, τα σχολικά βιβλία -παρά τις ευρωπαϊκές τάσεις για αποφυγή σεξιστικών αναφορών – εξακολουθούν να ενισχύουν πεποιθήσεις και προκαταλήψεις περί έμφυλων στερεοτύπων, ενθαρρύνοντας τη διαφοροποίηση των φύλων, απεικονίζοντας κυρίως ανδρικά πρόσωπα, αποσιωπώντας σημαντικά κεφάλαια της ιστορίας του γυναικείου κινήματος και ορίζοντας τη σεξουαλικότητα πάντοτε σε αναφορά με έναν μελλοντικό γάμο.

Έτσι, σε μία από τις πρώτες αναλύσεις του περιεχομένου των ελληνικών αναγνωστικών που έγινε από την Άννα Φραγκουδάκη (1979) και όπου αναλύεται η ιδεολογία των αναγνωστικών του 1954,η συγγραφέας εντοπίζει έναν ακραίο φυλετισμό και ταυτόχρονα μία σαφή προπαγάνδα από το σχολείο υπέρ της ανισότητας των φύλων. Στην συνέχεια η Μυρτώ Γεωργίου-Νίλσεν στη μελέτη που πραγματοποίησε για τα αναγνωστικά που εκδόθηκαν αργότερα, μεταξύ 1976 και 1980, πιστοποιεί τη “σεξιστική” τοποθέτηση τους καθώς και την έμφαση που δίνεται στην αυστηρή “διάκριση των ρόλων”(1980). Αξίζει να σημειωθεί πως η τελευταία αλλαγή στα αναγνωστικά του ελληνικού σχολείου ,που άρχισε το 1982 και ολοκληρώθηκε το 1986 -και πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια μιας μεταρρύθμισης που θέλησε να εκσυγχρονίσει το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα θέτοντας ως βασική προτεραιότητα την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων καθώς και της ανισότητας των φύλων-αξιολογήθηκε ως σοβαρή προσπάθεια, με κάποιες προοδευτικές καινοτομίες που λειτουργούν ευνοϊκά για τις μαθήτριες που περιθωριοποιούνται λόγω του φύλου τους, ωστόσο επισημαίνεται πως δεν λύνει ικανοποιητικά το πρόβλημα της ισότιμης παρουσίας των δύο φύλων(βλ. ενδεικτικά Δεληγιάννη & Ζιώγου, 1993).

Η Ευαγγελία Κανταρτζή , στα πλαίσια της έρευνάς της για τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου, διακρίνει ως ένα από τους βασικούς παράγοντες που συνεισφέρουν στην κατώτερη θέση των γυναικών τη διατήρηση της παραδοσιακής σκέψης σχετικά με τους ρόλους των φύλων, τα

επαγγέλματα και τα χαρακτηριστικά που ταιριάζουν στα δύο φύλα(2003). Από τις σχετικές μελέτες προκύπτει λοιπόν ότι ελάχιστες γυναικείες προσωπικότητες που εμφανίζονται εντός των σχολικών βιβλίων θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν μοντέλα ρόλων που θα βοηθούσαν αγόρια και κορίτσια να δουν με εμπιστοσύνη τη γυναικεία ποιότητα των χαρακτήρων, ενώ είναι χαρακτηριστικό πως υπάρχουν λιγότεροι πρωταγωνιστικοί ρόλοι για τις γυναίκες – για την ακρίβεια οι γυναίκες εξαιρετικά σπάνια έχουν σημαντικό και ενδιαφέρον ρόλο στα κείμενα. Το πρόσωπο της γυναίκας, σημειώνει η Φρειδερίκου, παρ' ότι είναι περισσότερο χειραφετημένο απ' ό,τι εκείνο των παλιών αναγνωστικών, δεν είναι σύγχρονο(1995). Στα περισσότερα κείμενα ο ρόλος της γυναίκας εμφανίζεται συμπληρωματικός, εξαρτημένος, περιορισμένος στον οικιακό χώρο και οι αρετές της γυναίκας που προβάλλονται είναι εκείνες της καλοσύνης, της τρυφερότητας, της αγάπης, της αφοσίωσης στα αδέρφια, της υπομονής, της μετριοφροσύνης, της απλότητας, της πειθαρχίας, της υπακοής και της εργατικότητας, ενώ σποραδικά εμφανίζονται και αρνητικά στερεότυπα του φύλου, όπως η αδράνεια, ο φόβος, η δειλία και η υποκρισία. Σε πλήρη αντίθεση με ό,τι περιγράφηκε πως ισχύει για τα κορίτσια, τα αγόρια εμφανίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις με έντονη κοινωνική δράση και συμμετοχή, κυρίαρχοι της φύσης, θαρραλέοι, ανεξάρτητοι, εφευρετικοί, προικισμένοι με αναλυτική και συνδυαστική ικανότητα, καθώς και παρατηρητικότητα.

Εξάλλου στα σχολικά βιβλία ο επαγγελματικός κόσμος φαίνεται να είναι ένας ανδρικός κόσμος(Κανταρτζή,1992; Φρειδερίλου,1995). Συγκεκριμένα στους άντρες αντιστοιχεί μια πληθώρα επαγγελματικών επιλογών, ενώ μοιάζουν να έχουν και το μονοπώλιο των επαγγελματιών γοήτρου και κύρους. Απ' την άλλη για τις γυναίκες οι επιλογές είναι περιορισμένες και συνήθως χαμηλού κοινωνικού κύρους, ενώ πουθενά δεν εμφανίζεται η γυναίκα να απολαμβάνει την εργασία της, να εργάζεται για κάποιο λόγο πέρα από την οικονομική ανάγκη, να έχει επαγγελματικές φιλοδοξίες και να αγωνίζεται για την καριέρα της. Η εργασία, γενικότερα, παρουσιάζεται σαν ένα ανδρικό προνόμιο, που οι γυναίκες δε μπορούν να επιτύχουν και αν παρόλα αυτά τα καταφέρουν αυτό θα σημαίνει αποτυχία στο ρόλο της όσον αφορά την οικογένεια και τη φροντίδα των παιδιών τους. Ενδιαφέρον, επίσης, παρουσιάζει πως ενώ οι γυναίκες παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια κάποιες φορές σε ανδρικές δραστηριότητες, οι άνδρες σπάνια εμφανίζονται σε γυναικείες. Οι άνδρες όπως σημειώνει η Κανταρτζή «κατέχουν τον ιστορικό, γεωγραφικό, πολιτιστικό, πολιτικό και επαγγελματικό κόσμο. Λύνουν προβλήματα, παίρνουν τις αποφάσεις και ελέγχουν

όλη την περιουσία(...)Στην πραγματικότητα οι άνδρες των σχολικών βιβλίων, κατέχουν όλες εκείνες τις ποιότητες οι οποίες αξιολογούνται υψηλά στην κοινωνία μας» (1992: 297).

Σε τελική ανάλυση τα έμφυλα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, όπως αποτυπώνονται στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων, δεν υπάρχουν στο κοινωνικό κενό, αλλά σαφέστατα συνιστούν αντανάκλαση μιας μακροχρόνιας ιστορίας ιεραρχικών σχέσεων ανάμεσα στα φύλα, που χαρακτηρίζει κοινωνίες, όπως η ελληνική. Τα σχολικά βιβλία, ωστόσο, σε αντίθεση με τη ρητορική των τελευταίων δεκαετιών και τις κυβερνητικές εξαγγελίες για ένα εκπαιδευτικό σύστημα οργανωμένο με γνώμονα την εξάλειψη της έμφυλης ιεραρχικής διχοτόμησης, και συνεπικουρούμενα από ένα πνεύμα εγκυρότητας, που αντλείται από την “αυθεντία” του σχολικού θεσμού, επισφραγίζουν και επικυρώνουν το τι θεωρείται κοινωνικά αποδεκτό και κατάλληλο για τα δύο φύλα. Με αυτό τον τρόπο ευνοείται μια ουσιοκρατική αιτιολόγηση συμπεριφορών και δράσεων και νομιμοποιείται εμμέσως μια ηγεμονική ανδρική κουλτούρα υπεροχής, κυριαρχίας και βίας (Arnot, 2006 ; Bourdieu, 1999). Επομένως, μέσω του περιεχομένου των σχολικών εγχειριδίων, ο διαχωρισμός των φύλων ως ασύμμετρων και άνισων τείνει να γίνει αποδεκτός ως αυτονόητος-όπως παρατηρεί ο Antonio Gramsci η κυρίαρχη ιδεολογία γίνεται αόρατη καθώς μεταφράζεται σε κοινή λογική και εμφανίζεται ως φυσική, α-πολίτικη κατάσταση την οποία ο καθένας και όλοι αποδέχονται (1971).

Η έμφαση στην αναπαραγωγή των έμφυλων διαφορών επιτυγχάνεται σημαντικά με το αναλυτικό πρόγραμμα, που ορίζει τι θα διδαχθεί και με ποιο στόχο, πιο συγκεκριμένα το αναλυτικό πρόγραμμα μεταφέρει την συμβολική δομή του έμφυλου χαρακτήρα των γνωστικών διαδικασιών με τον ορισμό συγκεκριμένων «περιοχών» του ως ανδρικών ή γυναικείων-για παράδειγμα τα μαθήματα θετικής κατεύθυνσης θεωρείται πως απευθύνονται κυρίως στα αγόρια, ενώ τα μαθήματα θεωρητικής στα κορίτσια.

Ωστόσο, σχετικές έρευνες έχουν αποδείξει πως η αναπαραγωγή των αξιών και των πεποιθήσεων της κοινωνίας μέσα στο σχολικό σύστημα επιτυγχάνεται εξίσου “αποτελεσματικά” με το λεγόμενο παραπρόγραμμα ή κρυφό αναλυτικό πρόγραμμα το οποίο δρα παράλληλα με το επίσημο πρόγραμμα. Το παραπρόγραμμα δεν σχεδιάζεται αλλά και δεν αλλάζει εύκολα, γεγονός που θεωρείται πως καθιστά την επιρροή του ιδιαίτερος ισχυρή, καθώς δε συνειδητοποιούνται τα κρυφά νοήματα που

μεταφέρονται μέσα από την καθημερινή ζωή του σχολείου. Επίσης είναι δυνατόν κάποιες φορές το παραπρόγραμμα να ανατρέπει ή και να υπονομεύει το επίσημο πρόγραμμα και άλλοτε, να ενισχύει τις ανομολόγητες επιδιώξεις του, κάτι που συμβαίνει μάλλον με μεγαλύτερη συχνότητα.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να επισημανθεί πως δεν εντοπίζονται στον ελληνικό χώρο πολλές μελέτες που αφορούν στη διερεύνηση πρακτικών που απορρέουν από το παραπρόγραμμα. Εξαίρεση αποτελεί το έργο του Φώτη Πολίτη: “Οι Ανδρικές Ταυτότητες στο Σχολείο” (2006), που αφορά στα συμπεράσματα που προκύπτουν απ’ την διεξαγωγή επιτόπιας έρευνας σε δημοτικό σχολείο με σκοπό την ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στη συγκρότηση έμφυλων ταυτοτήτων και σχολικής κουλτούρας, με έμφαση στη συγκρότηση της ανδρικής ταυτότητας. Προς την ίδια κατεύθυνση και η μελέτη των Δελιγιάννη – Κουιμτζή & Σακκά “Μεγαλώνοντας ως Αγόρι. Διερεύνηση της Ανάπτυξης της Ανδρικής Ταυτότητας στην Εφηβική Ηλικία”(2005), η οποία στηρίχθηκε σε έρευνες – δράσεις που ολοκληρώθηκαν το 1998 στα πλαίσια του ευρωπαϊκού προγράμματος “Αριάδνη”. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα στόχευε στη διερεύνηση της διαμόρφωσης του ανδρισμού στο ελληνικό σχολείο με βάση τις θεωρητικές προσεγγίσεις της φεμινιστικής οπτικής και τη λογική προώθησης των φύλων στο σχολείο και τη κοινωνία γενικότερα. Πάντως πρέπει να τονιστεί η απουσία μελετών με επίκεντρο τη γυναικεία ταυτότητα και τη συγκρότησή της στο εσωτερικό του ελληνικού σχολείου. Αντίθετα από τη δεκαετία του ’80 και έπειτα στις αγγλοσαξονικές χώρες στα πλαίσια της προσπάθειας για την εξάλειψη έμφυλων πρακτικών στο σχολείο προέκυψαν μια σειρά από έρευνες με σκοπό την ευαισθητοποίηση στη χρήση πρακτικών έμφυλης διάκρισης στα πλαίσια του σχολείου στον ελληνικό χώρο(βλ. ενδεικτικά Askew Ross,1992;Connel,1995 κ.α).

- **Περί «ηγεμονικού ανδρισμού» ... βία, επιθετικότητα και σεξουαλική παρενόχληση εντός των σχολικών τοιχών.**

Η αμερικανίδα φιλόσοφος Judith Butler στο έργο της Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity(1990) διευρύνει την παραδοσιακή φεμινιστική θέση πως το φύλο κατασκευάζεται κοινωνικά και δεν είναι κάτι φυσικό, υποστηρίζοντας πως το να γίνεις άνδρας ή γυναίκα δεν είναι κάτι που “κατορθώνει” κανείς σε ένα πρώτο στάδιο της ζωής του, αλλά ο “ανδρισμός” και η “θηλυκότητα”

επιβεβαιώνονται δημόσια με επαναλαμβανόμενες παραστασιακές επιτελέσεις συγκεκριμένων ενεργειών και σύμφωνα με τους πολιτισμικούς κανόνες που ορίζουν τον “ανδρισμό” και τη “θηλυκότητα”. Επισημαίνει επίσης η Butler (1990) πως το γεγονός πως “ανδρικές” και “γυναικείες ταυτότητες” δε συνιστούν οντότητες, αλλά έννοιες ρευστές δε θα πρέπει να υποτιμά το ρόλο του εξαναγκασμού στην κατασκευή τους καθώς, όπως σημειώνει, το φύλο αποτελεί μια συμπεριφορά παραστασιακής επιτέλεσης με ξεκάθαρα τιμωρητικές συνέπειες, καθώς τιμωρούνται συστηματικά εκείνοι που αποτυγχάνουν να επιτελέσουν σωστά το φύλο τους. Συνεπώς το φύλο εγγράφεται, τροποποιείται, επανεγγράφεται, αστυνομεύεται και ρυθμίζεται συνεχώς και επομένως “ανδρισμός ” και “θηλυκότητα” δε μπορούν να υπάρξουν εκτός πολιτισμού.

Σύμφωνα με σχετικές έρευνες το σχολείο ενισχύει και διαιώνίζει συγκεκριμένες μορφές ανδρισμών και θηλυκότητων, ενώ την ίδια στιγμή το σχολείο αποτελεί το χώρο μέσα στο οποίο η ανδρική κυριαρχία συστηματοποιείται. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας στο επίκεντρο θα τεθούν ηγεμονικοί ανδρισμοί οι οποίοι συγκροτούνται στις πατριαρχικές κοινωνίες σε σχέση με τις γυναίκες και τις υποτελείς μορφές ανδρισμού, είναι ετεροσεξουαλικοί και ασκούν τη μέγιστη επιρροή και εξουσία. Η έννοια του ηγεμονικού ανδρισμού χρησιμοποιείται για να περιγράψει το είδος του ανδρισμού που ανά πάσα στιγμή βρίσκεται πολιτισμικά σε υψηλή ιεραρχική θέση. και αποτελεί προϊόν των συλλογικών πολιτισμικών και θεσμικών πρακτικών διεκδικώντας αυτή του την εξουσία μέσω αυτών των πρακτικών. Οι ηγεμονικοί ανδρισμοί συγκροτούν σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας, αφ’ ενός μεταξύ των φύλων και αφετέρου μέσα στο ίδιο φύλο, επιδιώκοντας την υποτέλεια τους μέσα από πολιτισμικές και θεσμικές πρακτικές (Connell, 1995). Ωστόσο δεν υπάρχει μία μόνο μορφή ηγεμονικού ανδρισμού, αλλά όλα τα αγόρια και οι άνδρες ωφελούνται από το “πατριαρχικό μερίδιο” που τους αναλογεί με την καθυπόταξη των γυναικών, καθώς ο ηγεμονικός ανδρισμός της κυρίαρχης ανδρικής κουλτούρας εμφανίζεται ως “φυσιολογικός” και κανονιστικός τρόπος ύπαρξης και οι πολιτισμικές πρακτικές του θεωρούνται δεδομένες (Connell, 1995; Πολίτης, 2006). Οι ορισμοί για κυρίαρχες μορφές ανδρισμού παραπέμπουν σε σκληρούς, πανίσχυρους άνδρες που δεν εκφράζουν τις αδυναμίες τους, ενώ οριοθετούνται με σημείο αναφοράς το μισογυνισμό και τη ομοφυλοφοβία (Πολίτης, 2006).

Σειρά μελετών έχει αναδείξει την αλληλεπίδραση αξιών και προτύπων του ηγεμονικού ανδρισμού με τη σχολική καθημερινότητα. Κυρίαρχη αξία του

ηγεμονικού ανδρισμού εντός –αλλά και εκτός–των σχολικών πλαισίων, όπως την εντοπίζει ο Φ. Πολίτης (2006) στα πλαίσια της εντόπιας έρευνάς του, είναι η “μαγκιά”. Ο “μάγκας” και ο “τσαμπουκάς” ήταν αυτοί που κατέφευγαν συνήθως στη σωματική αναμέτρηση για την επίδειξη του ανδρισμού τους και μέσω βίαιων συμπεριφορών επιχειρούσαν να υπερασπιστούν την εικόνα τους ως σκληρά αγόρια, δεδομένης της συμβολικής ανωτερότητας που ενείχαν τέτοιες συμπεριφορές. Συμπληρωματικά καταγράφεται από το συγγραφέα πως οι μαθητές αυτοί ήταν καλοί στον αθλητισμό, είχαν χαμηλές μαθητικές επιδόσεις και ήταν μισογυνιστές. Για τα δεδομένα των μαθητών και των μαθητριών, επισημαίνεται από το Φ. Πολίτη (2006), πως για να είναι κάποιος “πραγματικά” αγόρι θα ‘πρεπε πρώτα απ’ όλα να επιδεικνύει την εικόνα του σκληρού συναισθηματικά ουδέτερου υποκειμένου, το οποίο θα πρέπει πάντα να νικά και να έχει τον τελευταίο λόγο. Τα αγόρια έπρεπε επίσης να αποφεύγουν το ξέσπασμα σε κλάματα, καθώς κάτι τέτοιο θα πρόδιδε κυριαρχία του συναισθήματος και απώλεια της αυτοκυριαρχίας, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει σε αμφισβήτηση του ανδρισμού του υποκειμένου.

Τα στερεότυπα του δυτικού πολιτισμού εξισώνουν τον ηγεμονικό ανδρισμό με την εξουσία, τη δύναμη, τη βία, την επιθετικότητα, τον ανταγωνισμό, την ανεξαρτησία, τη λογική, τη στωικότητα, την αντικειμενικότητα και ευθυκρισία, το ανέκφραστο των συναισθημάτων, την ετεροσεξουαλικότητα και την αντικειμενικοποίηση των γυναικών.

(Πολίτης, 2006: 207)

Για την “δραματουργική επιτέλεση” ηγεμονικών ανδρισμών τα αγόρια δε διστάζουν να προβούν σε παράτολμες και επικίνδυνες ενέργειες (Δελιγιάννη-Κουιμτζή&Σακκά,2005;Πολίτη,2006). Σημαντικό ρόλο στις συγκεκριμένες πρακτικές κατασκευής της ταυτότητας τους έχουν οι αφηγήσεις αυτών των παράτολμων ενεργειών, καθώς με το πέρασμα του χρόνου αυτές οι αφηγήσεις αποκτούν συλλογική σημασία και γίνονται τμήμα της (παρά)μυθολογίας της ομάδας. Συχνά επίσης οι “επικίνδυνες” και “περιπετειώδεις” συμπεριφορές-που διαπνέονται από ένα πνεύμα ανδρισμού και χαρακτηρίζονται από συλλογική σκληρότητα και αδιαφορία ύπαρξης και σεβασμού κοινωνικών κανόνων - υιοθετούνται ομαδικά από παρέες συνομηλίκων. Καθώς οι παραστασιακές επιτελέσεις απαιτούν κοινό, στα πλαίσια του σχολείου η παρέα αποτελεί το “δημόσιο κοινό” των επιτελέσεων του ανδρισμού, καθώς και την ομάδα που τις κρίνει. Επιδεικνύοντας τα αγόρια μεταξύ τους τους

ανδρισμούς τους αλληλοθαυμάζονται και αλληλοεπιβεβαιώνονται, ενώ ταυτόχρονα ενισχύουν τη συνοχή της ανδρικής τους ομάδας(Πολίτης,2006).

Ιδιαίτερα σημαντικός για την ενότητα της ανδρικής παρέας αποδεικνύεται ο ρόλος των αφηγήσεων των αγοριών – και γενικότερα των ανδρών – σχετικά με τις ερωτικές τους κατακτήσεις(Λάζος,1997). Οι συγκεκριμένες αφηγήσεις των αγοριών θεωρείται πως τους ενοποιούν γύρω από την ετεροσεξουαλικότητα και το μισογυνισμό, δημιουργώντας, παράλληλα, συνοχή στην ανδροπαρέα. Στις παρέες αυτές, το ερωτικό/σεξουαλικό συνιστά ένα από τα κυριότερα θέματα επικοινωνίας και οι αναφορές σε προσωπικά βιώματα συνδέονται με την παρομοίωση και την υπερβολή. Καθώς ο κυνισμός, θεωρείται ένδειξη ανδρισμού, τα αγόρια οργανώνουν ό,τι έχουν βιώσει κυνικά, ενώ ό,τι δεν γνωρίζουν και δεν έχουν βιώσει το οργανώνουν χυδαία. Στα πλαίσια αυτής της συλλογικής διαπόμπευσης όλοι δικαιούνται να συμμετέχουν, εξασκώντας τη χυδαιότητά τους πάνω στη γυναίκα ή/και στη γυναίκα στόχο προς εξευτελισμό. Φυσικά από αυτή τη διαδικασία εξαιρούνται πάντα οι μητέρες και οι αδερφές των συμμετεχόντων, ενώ ακόμα και αν ένα μέρος των αγοριών επιθυμεί ισότιμες και ειλικρινείς σχέσεις με τις γυναίκες, πρέπει να αποδεικνύουν στους άλλους το αντίθετο(Λάζος,1997). Το κάθε αγόρι δεν αφήνεται ανεπηρέαστο στη διατύπωση ελεύθερων θέσεων σε θέματα που αφορούν στα έμφυλα στερεότυπα, αντίθετα ενθαρρύνεται στην υιοθέτηση της εγκυρότητάς τους και συνήθως συμμορφώνεται με το συρμό εξαιτίας του φόβου να απομονωθεί ή να απορριφθεί από την παρέα. Χαρακτηριστικά σημειώνεται πως:

“ Εκείνος που αρνείται το βίαιο ανδρισμό, είτε λόγω φυσικής αδυναμίας, είτε κάποιας συναισθηματικής τρυφερότητας, θεωρείται δειλός και “γυναικούλα” και σιγά – σιγά εξοστρακίζεται από την ομάδα, καθώς απειλεί με την κατάλυση της ανδρικής τάξης.”

(Πολίτης, 2006: 262)

Τα μέλη μιας ομάδας θεωρείται πως δεσμεύονται σε μια σχέση αφοσίωσης και υπεράσπισης σε περιπτώσεις λεκτικών ή σωματικών διαπληκτισμών. Σε κάποιες περιπτώσεις παρέες συνομηλίκων αυτοαποκαλούνται και ως “συμμορία” με σκοπό να δηλώσουν μια έντονη διάθεση για επιθετικότητα. Οι ομάδες των συνομηλίκων αγοριών αποτελούν το πλαίσιο εντός του οποίου “ανδρικές ταυτότητες” διαπραγματεύονται και προβάλλονται τελετουργικά αποτελώντας μερικούς από τους πιο καταπιεστικούς και ασφυκτικούς χώρους αστυνόμευσης, ρύθμισης και ενίσχυσης του ετεροσεξιστικού ανδρισμού(Πολίτης,2006).

Επίσης η σεξουαλική παρενόχληση συνιστά καθημερινή γυναικεία εμπειρία εντός των σχολικών τοίχων, καθώς “πρακτικές” όπως τα “πειράγματα”, τα “γλυκοκοιτάγματα”, οι απρόκλητοι σεξουαλικοί υπαινιγμοί και χειρονομίες, τα σχόλια για τη σωματική εμφάνιση και οι αστεϊσμοί κυριαρχούν στη σχολική καθημερινότητα (Δεληγιάννη-Κουμιτζή & Σακκά, 2005; Πολίτης, 2006). Διατυπώνει συμπληρωματικά ο Πολίτης πως οι τουαλέτες συνιστούν κατ’ εξοχήν χώρο μέσα στον οποίο συντελείται ετεροσεξιστική παρενόχληση:

“Συγκεκριμένα οι τουαλέτες των κοριτσιών αποτελούν πεδίο εισβολής για τα αγόρια. Οι καθημερινές καταγγελίες των κοριτσιών για τέτοιες “επιδρομές” είναι ενδεικτικές του τρόπου παραστασιακής επιτέλεσης ενός βίαιου ετεροσεξιστικού ανδρισμού, ο οποίος με αυτές του τις “διδασκαλίες” παραπέμπει συμβολικά στη βίαιη κατάκτηση και υπαγωγή του θηλυκού “Άλλου” μέσω του βιασμού. Με την έννοια αυτή, ο συγκεκριμένος χώρος μπορεί να ερμηνευτεί ως μεταφορά του γυναικείου σώματος μέσα στο οποίο διεισδύει βίαια ο ετεροσεξιστικός ανδρισμός των αγοριών / μια φαντασίωση στη βάση ενός Λόγου περί γυναικείου βιασμού.”

(Πολίτης, 2006: 344)

Αναδεικνύεται από τα αποτελέσματα των ερευνών πως το «σχολείο» μοιάζει να μην ενοχλείται από τέτοιου είδους συμπεριφορές, καθώς δε στρέφει σχεδόν ποτέ την προσοχή σε ζητήματα σεξουαλικής παρενόχλησης, «ενθαρρύνοντας» με αυτό τον τρόπο τους μαθητές και εξαναγκάζοντας τις μαθήτριες σε μια λογική αποδοχής τέτοιων συμπεριφορών. Το γεγονός πως το “σχολείο” αγνοεί ζητήματα λεκτικής και σωματικής παρενόχλησης των κοριτσιών από τα αγόρια καθιστά τα κορίτσια ευάλωτα θύματα των αγοριών, που πλέον επιδεικνύουν ανενόχλητα πάνω τους την ανδρική τους εξουσία, ενώ παράλληλα είναι πιθανόν δεκάδες περιστατικά να μην καταγγέλλονται, καθώς οι μαθήτριες θεωρούν πως δεν πρόκειται να υπάρξει γι’ αυτές κάποιου είδους “δικαίωση”.

“Έτσι η ετεροσεξιστική παρενόχληση – και κάποιες φορές τρομοκράτηση – εξακολουθεί να καταπιέζει και να περιορίζει τα κορίτσια και να τα κάνει να συμμορφώνονται με το ετεροσεξιστικό / ετεροπατριαρχικό κανόνα. Μάλιστα τα κορίτσια που αρνούνται να δεχτούν ετεροσεξιστικές παρενοχλήσεις κάποιες φορές κατηγορούνται

και με ομοφυλοφοβικούς όρους ως “λεσβίες” παιδαγωγούμενες στην ετεροσεξουαλική “κανονικότητα”. Επίσης, δεν είναι λίγες οι έρευνες (βλέπε ενδεικτικά Eipstein, 1994, Eipstein & Johnson, 1998) οι οποίες αναφέρουν περιστατικά μαθητριών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που αναγκάζονται να συνάπτουν (“εξαναγκαστικές”) ετεροσεξουαλικές σχέσεις με συμμαθητές τους ως στρατηγική προστασίας τους από τις ετεροσεξιστικές παρενοχλήσεις των υπόλοιπων αγοριών του σχολείου. Η Sue Lees (1983:52) εστιάζεται στις συνεντεύξεις μαθητριών οι οποίες αποκαλύπτουν ένα φαύλο κύκλο σεξουαλικών παρενοχλήσεων, καθώς αναφέρουν: “Αν δεν σου αρέσουν (τ’ αγόρια), τότε σε φωνάζουν τσούλα. Αν πας μαζί τους, τότε θα σε φωνάζουν τσούλα μετά” .

(Πολίτης, 2006:345-6)

Σχετικά με την αντιμετώπιση των διάφορων μορφών σεξουαλικής παρενόχλησης από τους εκπαιδευτικούς, σε έρευνες (Πολίτης, 2006, Δεληγιάννη – Κουιμτζή & Σακκά, 2005) έχει καταγραφεί μια στάση σιωπηρής αποδοχής τους. Μάλιστα επισημαίνεται πως πολλοί άνδρες και γυναίκες εκπαιδευτικοί βρίσκουν τρόπους να ελαχιστοποιούν τη σημασία της παρενόχλησης υιοθετώντας επιχειρήματα που παραπέμπουν σε προ – επιστημονικούς βιολογισμούς και πιο συγκεκριμένα σε λόγους περί της ακόρεστης και συχνά εκτός ελέγχου ανδρικής σεξουαλικής ορμής που επείγεται άμεσης ικανοποίησης. Σημειώνει ο Φώτης Πολίτης (2005) πως κάποιοι εκπαιδευτικοί θεωρούν τη γενικότερη επιθετική συμπεριφορά μερικών αγοριών “συνέπεια” της “φύσης” τους, θεωρώντας πως ο ανδρισμός έχει παγιωθεί στους μαθητές πριν αυτοί έλθουν στο σχολείο και πως η ανδρική συμπεριφορά προέρχεται από την ανδρική “φύση” και βιολογία και είναι αποτέλεσμα ορμονών (τεστοστερόνης). Ωστόσο και οι ίδιοι οι μαθητές και οι μαθήτριες, όπως αποκαλύπτει η έρευνα των Δεληγιάννη – Κουιμτζή & Σακκά (2005) στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν την ανδρική βία και επιθετικότητα υιοθετούν ουσιοκρατικές αντιλήψεις, αποδίδοντας επιθετικές συμπεριφορές σε βιολογικά και εγγενή χαρακτηριστικά, ενώ ένα μικρότερο ποσοστό μαθητών και μαθητριών συνδέει βίαιες συμπεριφορές με τον τρόπο με τον οποίο κοινωνικοποιούνται τα αγόρια στα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου, και κάποιοι άλλοι κατορθώνουν να δουν την ανδρική επιθετικότητα ως αποτέλεσμα της κοινωνικής θέσης των ανδρών, των

δραστηριοτήτων τους και του τρόπου ζωής τους που είναι συνδεδεμένος με τον κοινωνικό τους ρόλο.

Συνοψίζοντας τα αγόρια/μαθητές που οικειοποιούνται την ανδροπρεπή “μάγκικη” ταυτότητα, δηλαδή τη συμβολική συμπεριφορά που προσδίδει στο υποκείμενο ψηλό κύρος και γόητρο, επιδεικνύουν, ιδιαίτερα στο χώρο του σχολείου, σαφέστερα πιο επιθετική συμπεριφορά, πιστοποιώντας έτσι τη συμβολική τους ανωτερότητα, καθώς η “μαγκιά” και ο “τσαμπουκάς” αξιολογούνται από τα «δυτικά στερεότυπα» ως ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για τη συγκρότηση του ανδρισμού (Πολίτης, 2006).

ΕΘΝΟΤΙΚΕΣ ΜΑΘΗΤΙΚΕΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ...

Οι πρακτικές έμφυλης διαφοροποίησης στο πλαίσιο εκπλήρωσης των «προαπαιτούμενων» του ηγεμονικού ανδρισμού δεν είναι οι μόνες που καθιστούν κάποιους μαθητές θύματα πρακτικών σχολικής βίας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ο παράγοντας της εθνότητας είναι εξίσου σημαντικός στη διαδικασία διάκρισης του μαθητικού πληθυσμού και μπορεί υπό προϋποθέσεις να ευνοήσει στην ανάπτυξη «εχθρικών» συμπεριφορών σε βάρος μαθητών συγκεκριμένης εθνοτικής προέλευσης και να επιτείνει τις συνέπειες της ετεροβαρής διάκρισης των δύο φύλων στο πλαίσιο του σχολείου.

Το γεγονός πως το ελληνικό σχολείο διαθέτει έναν έντονα εθνοκεντρικό χαρακτήρα που ευνοεί την ανάπτυξη ξενοφοβικών τάσεων δεν μοιάζει άσχετο με τη διαπίστωση πρόσφατων ερευνών* πως μαθητές που προέρχονται από συγκεκριμένες εθνοτικές μειονότητες περιλαμβάνονται σταθερά στις ομάδες υψηλού κινδύνου που θυματοποιούνται περισσότερο. Η μελέτη και επεξεργασία των αναλυτικών προγραμμάτων, των σχολικών εγχειριδίων και του λόγου των εκπαιδευτικών έχει αναδείξει τη διαδικασία που κατατείνει στην καλλιέργεια του «γνήσιου πατριωτικού φρονήματος» εντός των σχολικών πλαισίων(Ασκούνη,2001;Φραγκουδάκη-Δραγώνα,1997)

- **Το εθνοκεντρικό σχολείο**

Ο σημερινός χαρακτήρας του σχολείου συνδέεται με την ιστορική διαμόρφωση των εθνών-κρατών τα τελευταία διακόσια χρόνια στην διάρκεια των οποίων η υποχρεωτική εκπαίδευση καθιερώθηκε ως βασικός μηχανισμός για την εδραίωση και την αναπαραγωγή τους (Αβδελα,1997).Σε όλο αυτό το διάστημα το κρατικό

*βλ. ενδεικτικά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνα του Εργαστηρίου Συγκριτικής Παιδαγωγικής, Διεθνούς Εκπαιδευτικής Πολιτικής και Επικοινωνίας (ΕΣΠΑΙΔΕΠΕ) του Πανεπιστημίου Αθηνών που παρουσιάστηκαν στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία στις 29/3/06.

εκπαιδευτικό σύστημα έχει ενοποιητική λειτουργία, που στοχεύει στην μετάδοση γνώσεων ταυτόχρονα με την καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας. Η κυρίαρχη αντίληψη για το έθνος και την εθνική ταυτότητα στην οποία βασίστηκαν οι πολιτικές ηγεσίες της Ευρώπης για να οργανώσουν από τότε ως σήμερα το διαπαιδαγωγικό ρόλο του σχολείου είναι η παράδοση του ρομαντισμού του 19^{ου} αιώνα «σύμφωνα με την οποία το έθνος αποτελεί οικουμενική φυσική οντότητα, ανεξάρτητη από το χρόνο και το χώρο, και η εθνική ταυτότητα, αυτονόητη και αναλλοίωτη αποτύπωση κοινωνικής ομοψυχίας και συνοχής»(Αβδελά,1997:31). Μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία, επομένως, συγκροτείται το αίσθημα του ανήκειν στο έθνος και με την καλλιέργεια συλλογικών πεποιθήσεων το σχολείο κατορθώνει να λειτουργεί ενοποιητικά, ενάντια στις πολλαπλές διαφοροποιήσεις του μαθητικού πληθυσμού (Ασκούνη, 2001).

Το περιεχόμενο της «σχολικής εθνικής ταυτότητας»

Στα πλαίσια του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος η αξία του ελληνικού έθνους και πολιτισμού αποδίδεται στην αναλλοίωτη διατήρηση των ιδιαίτερων εθνικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών, ενώ ο εθνικός εαυτός εμφανίζεται κληρονόμος και συνεχιστής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, του οποίου η σημασία και η σπουδαιότητα είναι καθολικά αναγνωρισμένη(Φραγκουδάκη-Δραγώνα,1997). Αυτή η παρουσίαση του ελληνικού έθνους ως ομάδας αμετάβλητης στο χρόνο, αλλά και με πλήρη ομοιότητα των μελών της συνιστά μια διπλά προβληματική προσέγγιση, καθώς αφενός συγκαλύπτει τις διαδικασίες αφομοίωσης και εξάλειψης των διαφορών μέσα από τις οποίες συγκροτούνται τα έθνη-κράτη και αφετέρου ευνοεί τις ξενοφοβικές τάσεις.

“Η έμφαση στην ομοιογένεια επιτρέπει να αποσιωπάται το γεγονός ότι οι κοινωνικές ταυτότητες είναι πολλές, ιεραρχημένες και άνισες και ότι στην κάθε επιμέρους κοινωνική ομάδα τα άτομα έχουν περισσότερες από μία ταυτότητες, που διαμορφώνονται και αναδιαμορφώνονται συνεχώς από την οικονομική και ιδεολογική διάσταση [...]. Η αποσιώπηση της ύπαρξης πολλών κοινωνικών ταυτοτήτων και η καταδίκη της πολιτικής επίκλησης τους με την

ηθική απόρριψη των επιμέρους συμφερόντων καλλιεργεί τον αυταρχισμό στην κοινωνία”

(Φραγκουδάκη – Δραγώνα, 1997)

Προνομιακό πεδίο για να ανιχνεύσει κανείς τις αναπαραστάσεις του εθνικού εαυτού, αλλά και των εθνικών άλλων, όπως καλλιεργούνται από το σχολικό σύστημα συνιστούν τα σχολικά βιβλία και ιδιαίτερα εκείνα που αντιστοιχούν στα μαθήματα ιστορίας, γλώσσας και γεωγραφίας, καθώς γλώσσα και γεωγραφία καλούνται να επιβεβαιώσουν την εθνική συνέχεια στο χώρο και τι χρόνο, ενώ ιστορία να διδάξει την ιστορία των προγόνων και να σφυρηλατήσει την εθνική υπερηφάνεια (Αβδελά, 1997). Τονίζεται από την Δραγώνα (1997) πως η φαντασίωση της ομοιογενούς κοινότητας που κυριαρχεί στα σχολικά βιβλία οδηγεί στην αποσιώπηση της ανομοιογένειας και των εσωτερικών διαφοροποιήσεων, θρησκευτικών, εθνοτικών και κοινωνικών, στα βιβλία της γλώσσας. Από την άλλη κίνδυνοι παρουσιάζονται να προκύπτουν από την πολιτισμική, θρησκευτική και εθνική ανομοιογένεια στην ανάλυση των βιβλίων της γεωγραφίας, καθώς η παρουσία «άλλων» διαφορετικής εθνότητας που είναι από παλιά εγκατεστημένοι στην περιοχή ή μεταναστών ξένης υπηκοότητας εμφανίζεται ως γεγονός αποκλειστικά αρνητικό που δημιουργεί προβλήματα στο κράτος και τους κατοίκους τους (Δραγώνα, 1997).

Πάντως ορισμένες αλλαγές είναι στις μέρες μας ορατές. Στα σύγχρονα εγχειρίδια οι ανοιχτά αρνητικές και στερεοτυπικές αρνητικές εικόνες των άλλων λαών είναι σπάνιες και σε σχέση με τα παλαιότερα εγχειρίδια, που κυριαρχούνταν από υποτιμητικές και εχθρικές περιγραφές των άλλων, η διαφορά είναι εμφανής. Πλέον, η εικόνα του εθνικού εαυτού, όπως παρουσιάζεται στα σχολικά βιβλία δεν είναι ενιαία και υπάρχουν διαφοροποιήσεις που μπορεί να μη θίξουν την κυρίαρχη εικόνα, αλλά αντανακλούν μια προσπάθεια διαμόρφωσης ευρωπαϊκής ταυτότητας και άμβλυνσης των αρνητικών στερεοτύπων για άλλους λαούς (Ασκούνη, 2001). Παρ’ όλα αυτά το ιδεολόγημα της εθνικής συνέχειας και ομοιογένειας αποδεικνύεται ιδιαίτερα ανθεκτικό στην ελληνική περίπτωση, ενώ εξίσου ισχυρή και κυρίαρχη εμφανίζεται και η ευρωκεντρική οπτική που εγγράφεται στη σχολική λογική με τρόπο άλλοτε αποσπασματικό, άλλοτε αντιφατικό. Αυτή η ευρωκεντρική λογική μοιάζει να αφορά κυρίως τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και συνοδεύεται από μια ιεραρχημένη κατάταξη των λαών και των πολιτισμών, σύμφωνα με την οποία η πρώτη θέση “ανήκει” στη Δυτική Ευρώπη. Η παραπάνω ιεράρχηση επιτυγχάνεται κύρια μέσω της αποσιώπησης άλλων λαών που δεν ανήκουν στη βόρεια και δυτική βιομηχανική

ζώνη και στα πλαίσια της υπονοείται πως οι ανώτεροι πολιτισμοί δεν υφίστανται επιδράσεις, αλλά μόνο ασκούν. Η “ανυπέρβλητη αξία” του αρχαιοελληνικού πολιτισμού θεωρείται ως ο συνδεδετικός κρίκος με την προβαλλόμενη ως «ανώτερη» ευρωπαϊκή ταυτότητα και ταυτόχρονα αποτελεί το αντιστάθμισμα στο αίσθημα μειονεξίας και αμηχανίας που προκαλεί το νεοελληνικό παρόν (Αβδελά,1997;Δραγώνα,1997).Έτσι, λοιπόν, τα τελευταία χρόνια στον επίσημο σχολικό λόγο οι Έλληνες ,μέσω της έμφαση στο “κύρος” της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς, προσδιορίζονται κύρια ως Ευρωπαίοι,, ενώ υποτιμάται παράλληλα η μεσογειακή και βαλκανική διάσταση της εθνικής ταυτότητας.

Ο Λόγος των Εκπαιδευτικών

Ο λόγος των εκπαιδευτικών είναι ένα ακόμα πεδίο στο οποίο εντοπίζεται η υπεράσπιση της ομοιογένειας. Όπως προκύπτει από σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε μέσω ερωτηματολογίου που απευθυνόταν σε δείγμα εκπαιδευτικών(βλ,Δραγώνα,1997) ένα σημαντικό ποσοστό τους πιστεύει ότι οι λαθρομετανάστες θα πρέπει να απελαύνονται, πως οι κρατικές αρχές τηρούν ιδιαίτερα ήπια στάση απέναντι στους ξένους από φτωχότερες χώρες, καθώς και ότι θα ήταν καλό και προς όφελος όλων το κράτος να εντάξει σε ξεχωριστά σχολεία τα παιδιά των αλλοδαπών.

“Πιστεύω” , γράφει χαρακτηριστικά ένας εκπαιδευτικός, «ότι με το συνονθύλευμα των λαών αλλοτριώνονται τα ήθη και τα έθιμα ενός λαού». Και ένας άλλος γράφει: «Υπάρχει ακόμα πρόβλημα στα σχολεία, γιατί οι μαθητές από τις ξένες χώρες μπαίνουν στις τάξεις και σε ορισμένες περιοχές είναι τόσοι πολλοί και οι δάσκαλοι δεν μπορούν να διδάξουν και τα Ελληνόπουλα μένουν πίσω. Μπαίνουν σιγά – σιγά στην ζωή μας και σε λίγο θα κινδυνεύσουμε να βρούμε γνήσιο Έλληνα». Ο φόβος των εκπαιδευτικών είναι πολύ χαρακτηριστικός ως προς την αλλοίωση της ομοιογένειας που θεωρούν ότι θα επιφέρει η μετανάστευση: « Συνεχίζοντας με τον ίδιο ρυθμό, σε λίγο θα ψάχνουμε να βρούμε Έλληνα στην Ελλάδα», «η εγκατάσταση ξένων στην Ελλάδα αλλοιώνει την ομοιογένεια του πληθυσμού της», «πρέπει ως χώρα να κρατήσουμε την ομοιογένεια μας και να μην διαβρωθούμε εθнологικά» [...]. Οι απαντήσεις των

μελών του δείγματος φαίνεται να προβάλλουν πάνω στον «αδύναμο» και «κατώτερο» άλλο «την υποτιμημένη και υποβαθμισμένη εικόνα που οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί έχουν για την εθνική τους ταυτότητα.»

(Φραγκουδάκη – Δραγώνα, 1997:96-7).

Ωστόσο η ρατσιστική στάση που αποτυπώνεται στα λόγια των εκπαιδευτικών δεν είναι μονοσήμαντη, αλλά ο λόγος τους είναι μάλλον αντιφατικός, αμφίσημος και αμήχανος (Δραγώνα, 1997). Έτσι, παράλληλα με την ξενοφοβική στάση που κυριαρχεί, διατυπώνεται και η άποψη πως «μία σημαντική συνέπεια της εισόδου στην Ελλάδα ξένων από φτωχότερες χώρες είναι η εμφάνιση φαινομένων έντονης εκμετάλλευσης», ενώ δεν λείπουν οι απόψεις σύμφωνα με τις οποίες «οι μετανάστες πρέπει να ενταχθούν στην παραγωγική διαδικασία της χώρας συντελώντας στην οικονομική της ανάπτυξη» ή ακόμη «να δημιουργηθεί νομοθετική προστασία για τους ξένους εργάτες και να δείξει το κράτος ιδιαίτερη ευαισθησία και μέριμνα».

Συμπερασματικά και στηριζόμενοι στις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με τα σχολικά εγχειρίδια, το αναλυτικό πρόγραμμα και το λόγο των εκπαιδευτικών μπορούμε να διατυπώσουμε πως το αμυντικό και εσωστρεφές πλαίσιο μέσα στο οποίο εδραιώνεται η εθνική ταυτότητα στοιχειώνει ισχυρά το περιεχόμενο του σχολικού λόγου, παρά τις όποιες προσπάθειες υλοποίησης των επίσημα διακηρυγμένων στόχων του σχολείου να προάγει την ειρήνη και τη συνεργασία με τους άλλους λαούς και να καταπολεμήσει τον εθνικισμό, την εσωστρέφεια και το ρατσισμό(Ασκούνη,2001;Φραγκουδάκη-Δραγώνα,1997) .

- **Μετανάστρια – μαθήτρια στην Ελλάδα**

Στο συμβάν που αναλύω στην παρούσα εργασία έχουμε να κάνουμε με την περίπτωση μιας 16χρονης μαθήτριας που αποτελεί μέλος μονογονεϊκής οικογένειας και κόρη οικονομικής μετανάστριας από τη Βουλγαρία. Διερευνώντας τους παράγοντες που φαίνεται να καθιστούν την μαθήτρια της Αμαρύνθου ευάλωτη σε συγκεκριμένες συμπεριφορές και αντιλήψεις οφείλουμε να αναζητήσουμε τις συνθήκες οι οποίες χαρακτηρίζουν τη γυναικεία μετανάστευση και να εστιάσουμε στην άνιση μεταχείριση που βιώνουν οι μετανάστριες στην καθημερινότητα τους. Άλλωστε εκφράσεις προκατάληψης, απόρριψης ή αποστροφής, όπως αυτές που

αποτυπώνονται στον «σχολικό λόγο» και αναλύθηκαν παραπάνω, δομούνται κοινωνικά μέσα στον λόγο της καθημερινής επικοινωνίας και συνδέονται με ευρύτερες αντιλήψεις σχετικά με τους μετανάστες και τις συνθήκες ζωής τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν στον ελληνικό χώρο οι αντιδράσεις που προκάλεσαν τα μαζικά μεταναστευτικά ρεύματα που προέκυψαν από την κατάρρευση των καθεστώτων των ανατολικών χωρών, το 1989, το ξέσπασμα εθνικιστικών αναταραχών και την αβεβαιότητα που επικράτησε στις χώρες αυτές. Αξίζει να σημειωθεί πως μεγάλο μέρος του πληθυσμού που μετανάστευσε αναζητώντας καλύτερους όρους ζωής σε γειτονικές χώρες υπήρξαν γυναίκες. Το φαινόμενο της θηλυκοποίησης της μετανάστευσης αποτελεί αντικείμενο πρόσφατων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στον ελληνικό χώρο και αφορούσαν στην διερεύνηση της διαμόρφωση των σχέσεων φύλου και νέων ταυτοτήτων των μεταναστριών από Αλβανία και Ουκρανία, τόσο στο εσωτερικό των κοινοτήτων των μεταναστών όσο και με τον γηγενή πληθυσμό(βλ.Μουσούρου-Κασιμάτη,2007). Σύμφωνα με τις συγγραφείς το φαινόμενο της θηλυκοποίησης παραπέμπει αφενός στο αυξανόμενο μερίδιο των γυναικών στις μεταναστευτικές ροές και αφετέρου στο γεγονός πως οι γυναίκες δεν μεταναστεύουν πλέον μόνο ως εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας του άνδρα μετανάστη αλλά και αυτόνομα για να βρουν δουλειά. Συμπληρώνουν οι Κασιμάτη – Μουσούρου (2007) πως η γυναικεία μετανάστευση εμφανίζεται περισσότερο σε ορισμένες εθνικότητες και παραθέτουν στοιχεία του I.K.A. του 2003 για τους αλλοδαπούς ασφαλισμένους σύμφωνα με τα οποία οι γυναίκες υπερτερούν των ανδρών μεταξύ αυτών που προέρχονται από την Ρωσία, τη Βουλγαρία, την Πολωνία, τις Φιλιππίνες, τη Γεωργία, την Ουκρανία και την Αιθιοπία. Τα στοιχεία αυτά έδειξαν επίσης πως το 39% των γυναικών που έκαναν αίτηση για λευκή κάρτα δεν ήταν έγγαμες.

Η «θηλυκοποίηση» ,μετά την δεκαετία του '70 , της παγκόσμιας μετανάστευσης, η ποσοτική αύξηση, δηλαδή, των γυναικών στις μεταναστευτικές διαδικασίες και η αυξανόμενη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, έστρεψε σταδιακά το ενδιαφέρον στην γυναικεία μετανάστευση, ωστόσο, το γεγονός πως οι γυναίκες «συμπεριλαμβάνονταν» στην έρευνα δεν εμπόδισε την θεωρία της μετανάστευσης από το να παραμένει αγκιστρωμένη σε έμφυλες προκαταλήψεις (Morokvasic,1984). Οι γυναίκες εντάσσονται στις αναλύσεις ως συμπλήρωμα του αρσενικού μετανάστη και δεν αντιμετωπίζονται ως ενεργά υποκείμενα που παίρνουν

συνειδητές αποφάσεις, αλλά ως αντικείμενα που ακολουθούν τον δρόμο της οικογένειας τους(Κασιμάτη – Μουσούρου & Καμπούρη,2007). Στις πιο σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις η παραπάνω προκατάληψη παίρνει την μορφή της θυματοποίησης των γυναικών:

“Η τάση αυτή είναι ιδιαίτερα έντονη στις μεταναστευτικές προσεγγίσεις και πολιτικές που εστίασαν στην έννοια της παράνομης διακίνησης προσώπων. Παρουσιάζεται έτσι το παράδοξο ότι σε μία εποχή όπου η μετανάστευση ως κοινωνική διαδικασία ολοένα και περισσότερο αντιμετωπίζεται ως “απειλή” για την κοινωνική συνοχή και ασφάλεια του έθνους – κράτους και των περιφερειακών διακρατικών συνασπισμών, η αυξανόμενη γυναικεία μετανάστευση μετατρέπεται σε αντικείμενο φιλανθρωπικής πολιτικής. Επομένως το πρόβλημα σε αυτήν την περίπτωση δεν είναι τόσο η απουσία των γυναικών ως αντικειμένων ερευνών, αλλά το γεγονός ότι το υποκείμενο της μετανάστριας – θύμα αντιπαραβάλλεται συστηματικά στο υποκείμενο του αρσενικού παράνομου μετανάστη – θύμα. Η σύγχρονη θεωρία της μετανάστευσης τείνει να εδραιωθεί με βάση αυτό το έμφυλο δίπολο: δεν αγνοεί την μετανάστρια εν γένει, αλλά την μετανάστρια ως ενεργό πολιτικό υποκείμενο.”

(Καμπούρη, 2007: 14-5)

Στα πλαίσια της διεθνούς βιβλιογραφίας, αλλά και της ελληνικής σημειώνεται πως παρά τις θετικές προθέσεις των εκάστοτε ερευνητών, ελλοχεύει ο κίνδυνος το βήμα που έχει δοθεί στις μετανάστριες να εκφράσουν το δικό τους λόγο στις σχετικές αναλύσεις να περιορίζεται στην υιοθέτηση προτύπων θυματοποίησης (Morokvasic ,1989;Καμπούρη,2007),. Αντίθετα καταγράφεται από τις συγγραφείς πως είναι ιδιαίτερα περιορισμένη η βιβλιογραφία που αφορά στην προσέγγιση της μετανάστευσης ως διαδικασίας έμφυλης χειραφέτησης και κοινωνικής ανόδου. Είναι δηλαδή σπάνια η προσέγγιση της μετανάστευσης ως πιθανής εξόδου διαφυγής από κυρίαρχες δομές ακόμα και όταν υπάρχουν ενδείξεις στην έρευνα πως οι γυναίκες μετανάστριες μπορούν να αντλήσουν δύναμη από τις καταπιεστικές συνθήκες που μπορεί να χαρακτηρίζουν τις καθημερινές τους ζωές.

Οι μετανάστριες στη πλειοψηφία τους «συσσωρεύονται» σε επαγγέλματα που στις περισσότερες περιπτώσεις καμία σχέση δεν έχουν με το επίπεδο της εκπαίδευσης τους ή τις επαγγελματικές τους δεξιότητες, τις οποίες είχαν αποκτήσει στις χώρες από τις οποίες προέρχονται. Πιο συγκεκριμένα η απασχόληση τους αφορά οικιακή εργασία και τη φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων, ασθενών και παιδιών. Λίγες απασχολούνται στην βιομηχανία ή την βιοτεχνία και ένας αριθμός καθόλου ευκαταφρόνητος και συχνά μετακινούμενος οδηγείται στην πορνεία. Γενικότερα οι μετανάστριες απασχολούνται σε χειρωνακτικά κυρίως επαγγέλματα με χαμηλές αποδοχές και χαρακτηριστικά γνωρίσματα την αστάθεια, τις δύσκολες εργασιακές συνθήκες και τις ανύπαρκτες πιθανότητες επαγγελματικής ανέλιξης. Αυτή η κατάσταση επιτείνεται όταν οι μετανάστριες-τρες δεν είναι νόμιμοι στην χώρα μας οπότε η διαφορετική μεταχείριση είναι ακόμα πιο έντονη με συνακόλουθα σημαντικές και πολύπλευρες κοινωνικές συνέπειες, όπως ανασφάλιστη εργασία και αδυναμία διεκδίκησης των εργασιακών τους δικαιωμάτων (Μουσούρου-Κασιμάτη, 2007) .

Στα πλαίσια της έρευνας των Μουσούρου-Κασιμάτη και Καμπούρη (2007) δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην καταγραφή και ανάλυση των αφηγήσεων των ίδιων των μεταναστριών. Απ' τις μαρτυρίες τους προκύπτει πως όλες οι μετανάστριες έχουν βιώσει ξενόφοβες και ρατσιστικές συμπεριφορές, ενώ από' το λόγο τους γίνεται εμφανές πως η μεγαλύτερη αγωνία τους αφορά στη ζωή των παιδιών τους. Το σχολείο συνιστά το κατεξοχήν χώρο επαφής με τους Έλληνες, αλλά και εκδήλωσης ανοιχτών ρατσιστικών συμπεριφορών, ενώ τα παιδιά μεταφέρουν τις εντάσεις που εκδηλώνονται στο σχολικό περιβάλλον μέσα στο σπίτι (Κασιμάτη-Μουσούρη, 2007). Στον λόγο των γυναικών που συμμετείχαν στις συζητήσεις επαναλαμβάνονται πολύ συχνά περιγραφές ρατσιστικών πρακτικών που έχουν στόχο τα παιδιά, ενώ συμπληρώνει η Καμπούρη (2007) πως οι περισσότερες γυναίκες επιμένουν στο ρόλο των οικογενειών στη διαμόρφωση των ρατσιστικών συμπεριφορών, αλλά διστάζουν να αναφερθούν σε πιθανές ρατσιστικές συμπεριφορές δασκάλων και καθηγητών.

Πρόσβαση και απομόνωση.

Ως ιδιαίτερα σημαντική προϋπόθεση για την ευημερία, αν όχι και την επιβίωση της μετανάστριας καταγράφεται από τις Κασιμάτη – Μουσούρου (2007) η δυνατότητα πρόσβασής της στις ελληνικές υπηρεσίες αλλά και εν γένει στην

κοινωνία υποδοχής, ενώ σημειώνεται πως η έλλειψη πρόσβασης οδηγεί στην απομόνωση.

“Η πρόσβαση και η απομόνωση δεν είναι μόνο ένα δίπολο. Είναι και ένα συνεχές. Η θέση της μετανάστριας στο συνεχές αυτό προσδιορίζεται από παράγοντες που συνδέονται με το μεταναστευτικό ιστορικό της (προηγούμενες εμπειρίες, στήριξη από το άμεσο περιβάλλον, παράνομη είσοδο στη χώρα), με το βαθμό στον οποίο επιδιώκεται η προσέγγιση της ντόπιας κοινωνίας αλλά και με την ίδια την προσβασιμότητα των υπηρεσιών στην Ελλάδα – υπηρεσιών προς μετανάστες, συγκεκριμένης προέλευσης γυναίκες.”

(Κασιμάτη & Μουσούρου, 2007: 152)

Σχετικά με την ένταξη των παιδιών τους στο σχολείο οι μετανάστριες θεωρούν ότι δεν είναι τόσο σημαντικές οι οικονομικές ή διοικητικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους, όσο οι δυσκολίες που έχουν οι γονείς να θέσουν, να σχεδιάσουν και να διαμορφώσουν ένα μέλλον για τους ίδιους και τα παιδιά τους στη χώρα υποδοχής. Σύμφωνα με τις μετανάστριες το σχολείο μπορεί να προσφέρει στα παιδιά τους ένα γενικό πλαίσιο μάθησης και να τα εντάξει στο σύστημα οργάνωσης ανηλίκων από όπου απορρέουν φιλίες και γνώσεις, ωστόσο θεωρούν ότι η εκπαίδευση που αποκτούν τα παιδιά τους στη χώρα μας δε φαίνεται να δημιουργεί προϋποθέσεις για προοπτικές ένταξης.

“Η εκπαίδευση δηλαδή παρουσιάζεται ως μια πολιτισμική διαδικασία ξεκομμένη όμως από άλλες κοινωνικές διεργασίες που σχετίζονται με το επαγγελματικό τους μέλλον και τη σταθεροποίηση της οικογένειας. Γιατί σε ένα κλίμα αβεβαιότητας που βιώνουν οι μετανάστες προσπαθούν να αναπτύξουν μια προσαρμοστικότητα στη δική μας κοινωνία, χωρίς όμως άλλες προσδοκίες.”

(Κασιμάτη & Μουσούρου, 2007: 116)

Η πρόσβαση του παιδιού στο σχολείο και το εκπαιδευτικό σύστημα εν γένει, πέραν της προφανούς σημασίας που έχει για το ίδιο και την οικογένειά του, συνδέεται με διαδικασίες που ενδέχεται να αποβούν μοιραίες για την πρόσβαση αυτή

αλλά και για τις προοπτικές όλης της οικογένειας και της παραμονής της στην Ελλάδα και αυτή είναι μια συνθήκη που δεν πρόκειται να αλλάξει όσο η συμμετοχή των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα βιώνεται μάλλον ως απειλή για το επίπεδο εκπαίδευσης των γηγενών παιδιών αλλά και για την εθνική ταυτότητα(Κασιμάτη & Μουσούρου,2007).

Γενικότερα οι μετανάστες-τριες βιώνουν τη διακριτική μεταχείριση στην καθημερινότητα τους, στην εργασία, στην κοινωνική ζωή και την επαφή τους με το κράτος .Ωστόσο οι γυναίκες μετανάστριες μοιάζουν να κινδυνεύουν περισσότερο και ιδιαίτερα εκείνες που από επιλογή ή ανάγκη βρίσκονται απομονωμένες, εκείνες που εξαρτώνται από τους άνδρες – μέλη της οικογένειας, που παραμένουν προσκολλημένες στις (παραδοσιακές στην πατρίδα τους) αξίες και σε ένα τρόπο ζωής που ανήκει στο παρελθόν τους (Μουσούρου – Κασιμάτη,2007).Εντούτοις απ’ τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί προκύπτει πως η ένταξη των μεταναστών εξαρτάται κυρίως από την κοινωνία υποδοχής και λιγότερο από τους ίδιους τους μετανάστες. Σύμφωνα με όσα παραθέτουν οι Κασιμάτη – Μουσούρου (2007), η ελληνική κοινή γνώμη είναι ιδιαίτερα αρνητική απέναντι στους μετανάστες και πιο συγκεκριμένα γίνεται αναφορά από τις συγγραφείς σε μια αυταρχική στροφή την περίοδο 1991-92, που αφορά στο μετασχηματισμό μιας γενικότερης δυσανεξίας της ελληνικής κοινής γνώμης, σε ένα σύνδρομο αντιξενικότητας, ενώ επισημαίνεται και η αξιοσημείωτη αντοχή αυτών των “αντιξενικών” αντιλήψεων στο χρόνο, “έπειτα από δεκαπέντε χρόνια η Ελλάδα παραμένει σταθερά στο ξενοφοβικό πόλο των ευρωπαϊκών μετρήσεων της κοινής γνώμης, συχνά σε απόσταση από τις υπόλοιπες χώρες”(Κασιμάτη – Μουσούρου, 2007: 253).

Τέλος αξίζει να σημειωθεί πως ως ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στην αντιμετώπιση του μετανάστη και της μετανάστριας καταγράφεται ο τρόπος που αυτός/ή γίνεται αντιληπτή.

“Η εικόνα του εκάστοτε άλλου κατασκευάζεται στη βάση προϋπαρχόντων ιεραρχικών συστημάτων. (...) Έτσι, λοιπόν, απαιτεί κανείς από Αφρικανούς, Ασιάτες, Αλβανούς, και γενικότερα ανατολικοευρωπαίους να ικανοποιούνται με ελάχιστα θεωρώντας ότι στις χώρες τους έκαναν μια ενδεή ζωή. Σε αυτή τη θεώρηση η “υπανάπτυξη” λειτουργεί ως πολιτισμική ιδιότητα, η οποία εγγράφεται

στην καταγωγή και συναρτάται με ένα διχοτομικό μοντέλο “αναπτυγμένου - υπανάπτυκτου” κόσμου”.

(Τρουμπέτα, 2000: 164-5, όπως αναφέρεται στις Κασιμάτη – Μουσούρου, 2007)

ΕΝΑ ΣΥΝΤΟΜΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ...

Όσα θεωρητικά διατυπώθηκαν ως τώρα αντανακλώνται στην υπόθεση που τον περασμένο Νοέμβριο έγινε γνωστή στο ελληνικό κοινό μέσα από πληθώρα δημοσιευμάτων και εκτεταμένων αναφορών στα δελτία ειδήσεων. Πρόκειται, όπως αναφέρθηκε και εισαγωγικά, για την καταγγελία ενός βιασμού στα πλαίσια μιας σχολικής κατάληψης στην Αμάρυνθο της Εύβοιας. Σύμφωνα με ένα σύντομο ιστορικό της όλης υπόθεσης η καταγγελία έγινε εκ μέρους μιας 16χρονης μαθήτριας, παιδί οικονομικής μετανάστριας από τη Βουλγαρία, σε βάρος τεσσάρων σχεδόν συνομηλίκων της, δύο εκ των οποίων προέρχονται από οικογένειες επιφανών προσώπων για το δημόσιο βίο της μικρής κωμόπολης, γιος αστυνομικών ο ένας από αυτούς και καθηγητών ο άλλος. Τα “ιδιαιτέρα” χαρακτηριστικά της παραπάνω καταγγελίας πυροδότησαν μια αλυσίδα “αντιδράσεων” και “δράσεων”.

Συγκεκριμένα την καταγγελία της 16χρονης μαθήτριας ακολούθησαν έντονες, και σε κάποιες περιπτώσεις βίαιες, αντιδράσεις από τους μέχρι πρότινος συντοπίτες της. Εκτός από τη συστηματική προσπάθεια συγκάλυψης των όσων καταγγέλθηκαν από μέλη της τοπικής κοινωνίας, η μητέρα της μαθήτριας, αλλά και η δικηγόρος της προπηλακίστηκαν έξω από τα δικαστήρια. Με κάποιες εξαιρέσεις κατοίκων που στήριζαν τη 16χρονη, η πλειοψηφία της τοπικής κοινωνίας εξανάγκασε μητέρα και κόρη σε φυγή από την κοινότητα της Αμαρύνθου. Σε δηλώσεις στα ΜΜΕ πολλοί κάτοικοι αναπαρήγαγαν σεξιστικές κοινοτυπίες όπως: “τι να κάνουμε τα αγόρια είναι ζωηρά...”, “τα ήθελε...” κ.λ.π., ενώ την προσπάθεια συγκάλυψης εκ μέρους των τοπικών αρχών ακολούθησε απόφαση του συλλόγου καθηγητών η οποία αφορούσε στην αποβολή όλων των εμπλεκομένων, μια απόφαση που ωστόσο λίγο αργότερα αναιρέθηκε. Το αιτιολογικό μιας τέτοιας απόφασης ήταν, σύμφωνα με το Σύλλογο καθηγητών, πως σε κάθε άλλη περίπτωση, δηλαδή με αποβολή μόνο των αγοριών ή αποκλειστικά της 16χρονης, θα έμοιαζε η απόφαση τους με καταδικαστικό πόρισμα.

Στο μεταξύ τα ΜΜΕ έσπευσαν να καλύψουν με πρωτοφανή τρόπο το θέμα, δίνοντας τρομερή δημοσιότητα, καθώς μάλλον πληρούσε όλες τις “προϋποθέσεις” για υψηλή θεαματικότητα, ήταν ένας ομαδικός βιασμός, μεταξύ ανηλίκων και εντός σχολικού κτιρίου. Στα τηλεπαράθυρα φιλοξενήθηκαν, μεταξύ άλλων, ακραίες απόψεις με έντονα ρατσιστικό και σεξιστικό περιεχόμενο, ενώ δημοσιοποιήθηκαν οι καταθέσεις των πρωταγωνιστών με κάθε λεπτομέρεια. Παράλληλα από κάποια μέσα

– έντυπα και τηλεοπτικά – υπερτονίστηκε πως το περιστατικό συνέβη σε περίοδο καταλήψεων στα πλαίσια μάλλον μιας προσπάθειας ενοχοποίησης τέτοιου είδους μαθητικών κινητοποιήσεων.

Ανάμεσα σε όσους επέλεξαν να εκφράσουν “μαχητικά” την αντίδρασή τους σε ό,τι συνέβη στην Αμαρύνθο ήταν οι φεμινίστριες αλλά και οι αντιεξουσιαστές-στριες που διοργάνωσαν πορείες διαμαρτυρίας στην κωμόπολη της Εύβοιας με συνέπεια οι πρώτες να εισπράξουν ένα σεξιστικό υβρεολόγιο από τμήμα της τοπικής κοινωνίας και οι δεύτεροι μια βίαιη επίθεση από κατοίκους που θέλησαν να τους λιντσάρουν.

- **MME ΚΑΙ «ΑΛΛΟΣ»**

Εκλαμβάνοντας ως δεδομένο πως ο τύπος – αλλά και γενικότερα τα Μ.Μ.Ε. – δεν είναι ο καθρέπτης της πραγματικότητας, αλλά δομεί ο ίδιος μία άλλη «πραγματικότητα» με στόχο την υπολανθάνουσα πίεση προς τον αναγνώστη να «κατανοήσει» τον κόσμο κατά ένα συγκεκριμένο τρόπο (Καρύδης, 1996), στόχος μου είναι να μεταφέρω τις ποικίλες εκδοχές της «παραμορφωτικής» αντανάκλασης των γεγονότων της Αμαρύνθου από διαφορετικές εφημερίδες. Ωστόσο, για την πληρέστερη κατανόηση του πρόσφατου «τοπίου» στις εφημερίδες απαραίτητη κρίνω την αναφορά στο ρόλο που έχουν διαδραματίσει τα τελευταία χρόνια τα έντυπα μέσα στην κατασκευή της εικόνας του άλλου, του διαφορετικού, του ξένου. Η σύντομη αυτή ανασκόπηση προκύπτει από μια σειρά εργασιών που έχουν πραγματοποιηθεί στο πρόσφατο παρελθόν με επίκεντρο την εξέταση του ρόλου των Μ.Μ.Ε. στην καλλιέργεια ξеноφοβικών τάσεων (Κωνσταντινίδου: 2001, Χλούπης, 2006, Πανούσης, 2006).

Στην περίπτωση της Αμαρύνθου φύλο και εθνότητα μοιάζουν να καθιστούν τη 16χρονη μαθήτρια “ιδιαιτέρως ορατή” εντός του κοινωνικού πλαισίου που κινείται. Υπό αυτούς τους όρους μπορεί να θεωρηθεί πως τα γεγονότα της Αμαρύνθου συνδέονται με τον τρόπο που τα ΜΜΕ αναπαριστούν, επηρεάζουν και ανακατασκευάζουν κοινωνικές πραγματικότητες, διαμορφώνοντας ένα αρνητικό συλλογικό φαντασιακό για ανθρώπους συγκεκριμένων εθνοτήτων, αλλά και φύλου, μέσα από επιλεκτικές απλουστεύσεις και αποσιωπήσεις (Πανούσης, 2006). Όπως αναφέρεται στα πλαίσια του έργου της Κωνσταντινίδου (2001), με επίκεντρο τη

διερεύνηση της αναπαράστασης της εγκληματικότητας των μεταναστών στον Αθηναϊκό Τύπο, ο ρόλος των ΜΜΕ στην αρνητική στερεοτυπική αναπαράσταση ατόμων ή ομάδων είναι θεμελιώδης, και δύσκολα μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια. Πολλές μελέτες τα τελευταία χρόνια (Κωνσταντινίδου, 2001< Χλούπης, 2006< Πανούσης, 2006) αναδεικνύουν πως τα ΜΜΕ προκατασκευάζουν και αναπαράγουν μια μεροληπτική κατά των μεταναστών πραγματικότητα με τη συστηματική προαγωγή αρνητικών στερεοτύπων εγκληματικής συμπεριφοράς των αλλοδαπών, καλλιεργώντας ξενοφοβικά αντανακλαστικά στην ελληνική κοινωνία και δημιουργώντας μακροπρόθεσμα αυτοτελείς παράγοντες εγκληματογέννησης στους κόλπους των μεταναστευτικών κοινοτήτων.

Τα ΜΜΕ στην προσπάθεια κατασκευής “εντυπωσιακών” ειδήσεων δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στα συμβάντα που γίνονται αντιληπτά ως παραβίαση των κοινωνικών κανόνων είτε σε επίπεδο δικαϊκό είτε σε επίπεδο ηθικόπλαστικό (Κωνσταντινίδου,2001). Σε αυτά τα πλαίσια δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα σε πράξεις βίας που μπορούν να ενταχθούν σε ένα κύμα εγκληματικότητας και μια τέτοια περίπτωση είναι για τα ΜΜΕ η εγκληματικότητα που εκδηλώνεται από μετανάστες σε βάρος Ελλήνων. Σύμφωνα με έρευνα του έντυπου τύπου για την περίοδο 1990-1993, οποία περιλαμβάνεται στη μελέτη του Χλούπη (2006), προκύπτει πως συχνά δημοσιογράφοι συνδέουν προβλήματα ανεργίας και την έξαρση της εγκληματικότητας με την παρουσία οικονομικών μεταναστών και με σχετική ευκολία χρησιμοποιούν για τους μετανάστες χαρακτηρισμούς όπως “φονιάδες” και “δολοφόνοι”, ενώ οι προβαλλόμενες, από τους δημοσιογράφους, “λύσεις” συνίστανται κυρίως σε προτροπές για τη θέσπιση αυστηρότερης νομοθεσίας και στην εντατικοποίηση για την περιφρούρηση των συνόρων. Η κοινωνική πραγματικότητα του εγκλήματος σε μεγάλο βαθμό υποκαθίσταται, στην περίπτωση των μεταναστών στην χώρα μας, από μία φανταστική πραγματικότητα κατασκευασμένη με στερεοτυπίες, ενώ υπομόχλια αυτής της ανακατασκευής συνιστούν η ιστορικά λανθάνουσα αλλά υπαρκτή ξενοφοβική τάση και ρατσιστική προδιάθεση του πληθυσμού, η διαμεσολάβηση των Μ.Μ.Ε. ως προς την εμπέδωση των υφιστάμενων προκαταλήψεων και την δημιουργία νέων, η κατασταλτική δράση των διωκτικών αρχών και η επιρροή πολιτικών σκοπιμοτήτων στην μεταναστευτική πολιτική (Καρύδη ,1996) ..

Σύμφωνα με την «συντηρητική» εκδοχή του αθηναϊκού τύπου-δηλαδή σύμφωνα με έντυπα που ανήκουν πολιτικά στο χώρο της αποκαλούμενης Δεξιάς- οι μετανάστες συνιστούν μάλλον απειλή κατά του έθνους και της εθνικής ταυτότητας, γεγονός που μοιάζει να νομιμοποιεί την ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών. Ενώ για τις «προοδευτικές» εφημερίδες, που πολιτικά προσεγγίζουν τον Αριστερό χώρο, υπάρχει η συνύπαρξη ενός εγκληματικού στερεοτύπου για τον μετανάστη με το στερεότυπο του καλού φτωχού λαθρομετανάστη που υπαγορεύει μία «ηθικότερη» αντιμετώπιση των μεταναστών, την ανάγκη διαχωρισμού των μεταναστών σε καλούς και κακούς και την αντιμετώπιση της παραβατικότητας στα πλαίσια του κράτους δικαίου(Κωνσταντινίδου,2001). Η “προοδευτική” εκδοχή, αντλώντας από το επιχείρημα της αυξανόμενης εγκληματικότητας δεν αναιρεί την εικόνα της κοινωνικής απειλής στην οποία παραπέμπει ο μετανάστης, αλλά ενσωματώνει «φιλελεύθερα» αιτήματα επίλυσης των προβλημάτων που έχουν προκύψει από την μετανάστευση. Ωστόσο και οι εφημερίδες αυτές δεν παύουν να παράγουν τον αποκλεισμό των μεταναστών, είτε ως εγκληματιών είτε ως φτωχών λαθρομεταναστών, από την κυρίαρχη εθνική ομάδα. (Κωνσταντινίδου,2001: Γ. Χλούπης – Γ. Πανούσης, 2006) Σημειώνει η Κωνσταντινίδου(2001) πως αυτό που συμβαίνει τελικά είναι η ακύρωση του λόγου των μεταναστών μέσα από τον στιγματισμό και την περιθωριοποίηση τους γεγονός που οδηγεί στον αποκλεισμό τους από την δημόσια συζήτηση.

“Ακριβώς αυτή η διαδικασία συγκρότησης της κοινωνικής πραγματικότητας προσδίδει στον “προοδευτικό” λόγο, σε ιδεολογικό επίπεδο, αντιφατικό χαρακτήρα και ένα υψηλό βαθμό ασάφειας και ασυνέπειας που επηρεάζεται σημαντικά από τη συγκυρία και τους καταναγκασμούς που επιβάλλουν οι δημοσιογραφικές πρακτικές γραφής, σύνθεσης και παρουσίασης των ειδήσεων. Έτσι η “προοδευτική” αντίληψη πολύ συχνά “αυτοεγκλωβίζεται” ανάμεσα στις αντιφάσεις τω διακηρυγμένων απόψεων και του συνδηλωτικού νοήματος των δημοσιευμάτων ”

(X. Κωνσταντινίδου, 2001:96)

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο αθηναϊκός τύπος στο σύνολο του, είτε στην «συντηρητική» είτε στην «προοδευτική» του εκδοχή, μάλλον συσκοτίζει το γεγονός πως οι ρατσιστικές ενέργειες δεν είναι αποτέλεσμα του φόβου

θυματοποίησης που δημιουργεί η εγκληματικότητα των μεταναστών, αλλά προκαλείται από το στερεότυπο του επικίνδυνου μετανάστη. Για να γίνει κατανοητή η ευκολία με την οποία καταφεύγει κάποιος στην βία κατά των μεταναστών για ασήμαντη αφορμή πρέπει να έχει γίνει αντιληπτό πως έχει συντελεστεί παράλληλα η διαδικασία της πρόσληψης του «Άλλου» ως κατώτερου και έχει συγκροτηθεί για τον μετανάστη η εικόνα μιας ύπαρξης ανάξιας σεβασμού και προστασίας, μία εικόνα που ακόμα και στις περιπτώσεις που δεν ευνοείται από τον λόγο των έντυπων μέσων σίγουρα δεν μοιάζει να ανατρέπεται (Κωνσταντινίδου, 2001: Γ. Χλούπης – Γ. Πανούσης, 2006).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Αντλώντας κυρίως από το θεωρητικό έργο του Fairclough (1995) σχετικά με την κριτική ανάλυση λόγου σκοπεύω να επικεντρώσω στην ανάδειξη της στάσης των ΜΜΕ, όπως αυτή αποτυπώνεται στα σχετικά ρεπορτάζ των εφημερίδων, σε σχέση με τα γεγονότα της Αμαρύνθου, και ταυτόχρονα να διερευνήσω αν οι αναπαραστάσεις των ΜΜΕ επιβεβαιώνουν τις μεταβλητές που συγκροτούν την ταυτότητα της μαθήτριας .

Μια βασική υπόθεση της ανάλυσης λόγου, όπως διατυπώνει ο Fairclough (1995), είναι ότι τα κείμενα των μέσων δεν αντανακλούν απλά “πραγματικότητες” όπως πολλές φορές αφελώς υπονοείται, αλλά συγκροτούν εκδοχές της πραγματικότητας με τρόπους που εξαρτώνται από τις κοινωνικές θέσεις, τα συμφέροντα και τους σκοπούς εκείνων που παράγουν το λόγο των μέσων και επομένως ο λόγος αυτός των μέσων πρέπει να αξιολογηθεί ως αποτέλεσμα σύνθετων και αντιφατικών διαδικασιών. Τα κείμενα των μέσων, συμπληρώνει ο Fairclough (1995) συνιστούν ένα ευαίσθητο βαρόμετρο των κοινωνικοπολιτισμικών αλλαγών και θα πρέπει να ειδωθούν ως πολύτιμο υλικό για την αναζήτηση της αλλαγής. «Αλλαγές στην κοινωνία και τον πολιτισμό(...) αντανακλώνται σε όλη την έκταση της αντιφατικής φύσης τους στις μεταβαλλόμενες και ετερογενείς λογοθετικές (discursive) πρακτικές των μέσων.» (Fairclough, 1995)

• Το δείγμα

Στην περίπτωση του συμβάντος της Αμαρύνθου το δείγμα που επέλεξα αφορά στις εξής πέντε ελληνικές εφημερίδες (ημερήσιες και Κυριακάτικες εκδόσεις): το “Βήμα”, τα “Νέα”, την “Ελευθεροτυπία”, τον “Αδέσμευτο Τύπο” του Δημήτρη Ρίζου και την “Καθημερινή”, ενώ το υπό μελέτη χρονικό διάστημα εκτείνεται από τις 25/10/2006* έως τις 30/11/2006, έτσι ώστε να αντανakλάται ο άμεσος απόηχος των γεγονότων της Αμαρύνθου. Η επιλογή των συγκεκριμένων εφημερίδων έγινε προκειμένου να “εκπροσωπηθούν” στο δείγμα τόσο η “συντηρητική” όσο και “προοδευτική” εκδοχή της έντυπης δημοσιογραφίας. Όλες οι πολιτικές εφημερίδες που προαναφέρθηκαν έχουν “επιλέξει” στρατόπεδο το οποίο για τις περισσότερες δεν είναι μόνο με γενικούς όρους προσδιορισμένο (Αριστερά, Κέντρο, Δεξιά) αλλά και κομματικό, δηλαδή πολλές εφημερίδες υπερασπίζονται ρητά κάποιο συγκεκριμένο κόμμα. Σύμφωνα με όσα υποστηρίζει ο Δημήτρης Ψυχογιός στο έργο του “Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας” (2004) Ελευθεροτυπία, Νέα και Βήμα υποστηρίζουν το ΠΑΣΟΚ, ενώ Καθημερινή και Αδέσμευτος Τύπος τη Ν.Δ., ωστόσο η Καθημερινή θεωρείται πως έχει ενίοτε παραταξιακή και όχι στενή κομματική αντίληψη.

Πιο συγκεκριμένα για την κάθε μια από τις εφημερίδες που προαναφέρθηκαν και εκκινώντας από το Βήμα αξίζει να σημειωθεί πως θεωρείται η κατεξοχήν εφημερίδα της “κατεστημένης” διανοής – σε αντίθεση με την Ελευθεροτυπία, που θεωρείται πως φιλοξενεί κατά κανόνα στις στήλες της “αποκλίνοντες” διανοούμενους – με περισσότερους καθηγητές πανεπιστημίου συνεργάτες από οποιαδήποτε άλλη εφημερίδα και που αν και η καθημερινή κυκλοφορία της είναι μικρή παραμένει εφημερίδα αναφοράς για τη διαμόρφωση της ημερήσιας πολιτικής – και μη – θεματολογίας (Ψυχογιός, 2004). Στην περίπτωση πάλι της Ελευθεροτυπίας συμπαρατάσσονται πολλές απόψεις: παραδοσιακές, δημοκρατικές, αριστερές και κεντροαριστερές, καθώς και οικολογικές και αντιπαγκοσμειυτικές, αλλά και επίσης παραδοσιακές εθνικιστικές, λαϊκιστικές, αντιμπεριαλιστικές απόψεις, δηλαδή, η Ελευθεροτυπία σημειώνει ο Ψυχογιός (2004) μοιάζει να έχει το μεγαλύτερο εύρος απόψεων – προς τα Αριστερά – από οποιαδήποτε άλλη ελληνική εφημερίδα. Επίσης τα πρωτοσέλιδά της είναι πιο έντονα και πιο επιθετικά συγκριτικά με εκείνα των Νέων, που θεωρείται εφημερίδα που αποπνέει σταθερότητα και ηρεμία ακόμη και

*Ως σημείο εκκίνησης επιλέγεται η συγκεκριμένη ημερομηνία (βλ. 25/10/06) καθώς τότε φέρεται σύμφωνα με την καταγγελία της 16χρονης να έχει λάβει χώρα ο βιασμός.

όταν κινδυνολογεί στην πρώτη σελίδα. Τα Νέα αποτελούν μάλλον μια λαϊκή εφημερίδα με “σοβαρότερα” ωστόσο χαρακτηριστικά από τις άλλες απογευματινές εφημερίδες: λιγότερο έντονους τίτλους και λιγότερο επιθετικό σχολιασμό ενώ πολιτικά βρίσκονται στο χώρο του Κέντρου και της Κεντροαριστεράς και απευθύνονται σε ένα κοινό παρόμοιο με εκείνο του Βήματος. Σχετικά με την Καθημερινή και τον Αδέσμευτο Τύπο πρόκειται για δύο έντυπα που μπορεί να “κλίνουν” πολιτικά προς το χώρο της Δεξιάς, ωστόσο ως προς το “ύφος” που χαρακτηρίζει την καθεμία από αυτές εντοπίζονται σημαντικές διαφορές. Πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση της “Καθημερινής” πρόκειται για ένα έντυπο με ειδησεογραφία και σχόλια ήπιων τόνων, αρθρογραφία που διακρίνεται, κατά τον Ψυχογιό (2004), από δόσεις ελληνορθόδοξης κατήχησης και λαϊκιστικού εθνικισμού – τάσεις αταίριαστες για φιλελεύθερη εφημερίδα – ενώ θεωρείται πως αποτελούσε πάντα το έγκυρο φύλο του συντηρητικού χώρου. Στην περίπτωση, τέλος, του Αδέσμευτου Τύπου πρόκειται για μια σαφώς μικρότερης κυκλοφορίας, σε σχέση με τις προηγούμενες, εφημερίδα με έντονα κομματικό χαρακτήρα, μεγαλύτερη σφοδρότητα – σε σχέση με την Καθημερινή – στη χρήση της γλώσσας, οξύτατα σχόλια, πηχυαίους τίτλους και λαϊκίστικο ύφος(Ψυχογιός,2004).

Ένας ουσιαστικά πολιτικός λόγος, όπως είναι αυτός του Τύπου τροφοδοτείται από φαινόμενα στενά συνδεδεμένα με την καθημερινότητα και τις ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συγκυρίες και σκοπιμότητες, καθώς στην Ελλάδα υπάρχει και δρα μια σειρά καθοριστικών ιστορικοπολιτισμικών παραγόντων που διαμορφώνει και αναπαράγει ιδιαίτερα στενές σχέσεις του Τύπου με τους κοινωνικούς φορείς και κυρίως με τους πολιτικούς θεσμούς (Κωνσταντινίδου,2001).Η εξαντλητική απασχόληση με τη δημόσια συζήτηση για τον αθηναϊκό τύπο καθώς και η εξέταση του συσχετισμού επιμέρους στοιχείων με τις αντικειμενικές συνθήκες και τα κίνητρα των παραγόντων των ειδήσεων ξεπερνούν τις δυνατότητες της παρούσας μελέτης και πρέπει να τονίσω πως θα υποβάλλω το υλικό μου σε κάποιο βαθμό αφαίρεσης αγνοώντας τα στοιχεία εκείνα που αφορούν αντιπολιτευτική πολεμική ή συμπολιτευτική στρατηγική. Για την καλύτερη ,ωστόσο επεξεργασία του υλικού μου θα προχωρήσω μια διάκριση του δείγματος σε

«προοδευτικές»(βλ. Τα Νέα, Το Βήμα, Ελευθεροτυπία) και «συντηρητικές»(βλ. Καθημερινή, Αδέσμευτος Τύπος) εφημερίδες.

- **Η “συντηρητική” εκδοχή**

Σχετικά με την κατηγορία των “συντηρητικών” εντύπων και ξεκινώντας από τον Αδέσμευτο Τύπο είναι άξιο λόγου πως στο υπό μελέτη χρονικό διάστημα τα ρεπορτάζ της συγκεκριμένης εφημερίδας που συνδέονται με το συμβάν της Αμαρύνθου είναι – λιγιστά -, όπως τουλάχιστον προκύπτει από σχετική έρευνα στο ηλεκτρονικό αρχείο της εφημερίδας. Πιο συγκεκριμένα δεν εντοπίστηκε κείμενο το οποίο να περιλαμβάνει άμεση αναφορά στα τεκταινόμενα της Αμαρύνθου ή σχετική αρθρογραφία η οποία να αφορά στο σχολιασμό των αντιδράσεων που επακολούθησαν. Ωστόσο κατά το μήνα Νοέμβριο δημοσιεύτηκαν κάποια άρθρα που εμμέσως μόνο μοιάζει να συνδέονται με όσα διαδραματίστηκαν στα τέλη του Οκτώβρη στην Εύβοια. Χαρακτηριστικό είναι το ρεπορτάζ που δημοσιεύτηκε στις 17/11/2006 με τίτλο “Ανησυχία για τη διάδοση της βίας σε όλα τα σχολεία” το οποίο όμως φαίνεται να αντλεί από τα γεγονότα της Αμαρύνθου, στερείται ωστόσο οποιασδήποτε άμεσης αναφοράς σε αυτά. Αναλυτικότερα το ρεπορτάζ ξεκινά με αποτελέσματα έρευνας του Υπουργείου Παιδείας σύμφωνα με την οποία επιθετική και βίαιη συμπεριφορά καταγράφεται σε όλα τα σχολεία της χώρας ανεξαρτήτως οικονομικού και κοινωνικού προφίλ των γονέων. Το μεγαλύτερο μέρος όμως του ρεπορτάζ είναι αφιερωμένο στις δηλώσεις της τότε υπουργού Παιδείας Μ. Γιαννάκου η οποία με αφορμή τα όσα συνέβησαν στην Αμάρυνθο δηλώνει : *“όσα προγράμματα και να εφαρμοστούν από την Πολιτεία τα αποτελέσματα θα είναι πενιχρά εάν κυρίως δεν υπάρχει η συνδρομή του οικογενειακού περιβάλλοντος. Παλαιότερα, υπήρχαν στην οικογένεια πρόσωπα – πρότυπα που αναλάμβαναν ρόλους, ενώ σήμερα οι γονείς μετατοπίζουν στο σχολείο τα προβλήματά τους.”* (Αδέσμευτος Τύπος, 17/11/2006). Το ρεπορτάζ συνεχίζει με την παράθεση και άλλων δηλώσεων της κ. Γιαννάκου, στα πλαίσια των οποίων η τότε υπουργός Παιδείας απευθύνει έκκληση στα Μ.Μ.Ε. για ψυχραιμία και αποφυγή υπερβολών στην προβολή θεμάτων νεανικής παραβατικότητας, προτρέποντας, μάλιστα, τους υπεύθυνους των καναλιών να καθιερώσουν ενιαίους κανόνες αυτοδέσμευσης. Λίγο πιο κάτω η τότε Υπουργός Παιδείας δεν παραλείπει να αναφερθεί στο θέμα της χρήσης των κινητών τηλεφώνων

στα σχολεία επαναλαμβάνοντας την άποψη ότι “προφανώς και πρέπει να απαγορευθεί”. Το επόμενο δημοσίευμα που σχετίζεται με την υπόθεση της Αμαρύνθου είναι στις 22/11/2006 και αφορά σε δηλώσεις του τότε αρχιεπισκόπου Χριστόδουλου το πνεύμα των οποίων συμπυκνώνεται στην παρακάτω φράση: “Δεν φταίνε τα παιδιά, φταίνε οι κακοί γονείς, εκπαιδευτικοί, ιερείς...”.

Εύκολα συμπεραίνει κανείς από όσα δημοσιεύονται αλλά κυρίως από όσα επιλέγεται να μη δημοσιευτούν πως το συγκεκριμένο έντυπο αποφεύγει να δώσει μεγάλη δημοσιότητα στο συγκεκριμένο θέμα, καθώς μοιάζει να μην το αξιολογεί ως ιδιαίτερα σημαντικό ή τουλάχιστον ως θέμα το οποίο δεν πληρεί τις προϋποθέσεις για το αναγνωστικό κοινό του. Η δομή της γλώσσας, η τιτλοφόρηση των ρεπορτάζ, οι αποσιωπήσεις, η επιλογή προβολής και ανάδειξης συγκεκριμένων “φωνών” αποτυπώνουν τις προθέσεις του Αδέσμευτου Τύπου. Η εφημερίδα υιοθετεί ήπιους τόνους, ενώ η αναζήτηση του χαρακτήρα των γεγονότων της Αμαρύνθου, καθώς και των κινήτρων που τα προκάλεσαν χάνονται μέσα σε ένα συνοθύλευμα διατυπώσεων γενικού και μάλλον αόριστου χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα η έμφαση περιορίζεται σε όσα δηλώνουν επίσημοι παράγοντες της πολιτικής ηγεσίας και της εκκλησίας, σε δηλώσεις που ουσιαστικά παραπέμπουν σε ένα γενικό λόγο που ουσιαστικά προσβλέπει σε μια λογική εξισωτικής αντιμετώπισης της 16χρονης και των συμμαθητών της στα πλαίσια απόδοσης των ευθυνών στους “κακούς γονείς” και στα “σατανικά κινητά”.

. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να επισημανθεί πως πρόκειται για ένα έντυπο που συστηματικά χρησιμοποιεί το λεκτικό εντυπωσιασμό, “σκανδαλώδεις” τίτλους, στατιστικές κ.λ.π. με στόχο τη δραματοποίηση της καθημερινής ειδησεογραφίας (Ψυχογιός,2004), ενώ δεν λείπουν οι εθνοκεντρικές κορώνες και οι προκλητικοί ρητορικοί τρόποι τροφοδότησης του κοινού με όλα τα στοιχεία ενός ηθικού πανικού που βασίζεται στο στερεότυπο του μετανάστη – εγκληματία. Υπό αυτούς τους όρους, λοιπόν, η είδηση της καταγγελίας ενός ομαδικού βιασμού από ανήλικους σε ένα υπό κατάληψη σχολείο θα αναμενόταν να έχει περίοπτη θέση στο συγκεκριμένο έντυπο. Οι “παράμετροι”, ωστόσο, του συμβάντος της Αμαρύνθου, δηλαδή το γεγονός πως πρόκειται για την καταγγελία ενός βιασμού από μια μαθήτρια Βουλγαρικής καταγωγής σε βάρος πέντε Ελλήνων συμμαθητών της, μοιάζει να καθιστούν το εν λόγω γεγονός σχετικά αδιάφορο για τη θεματολογία της συγκεκριμένης εφημερίδας. Ενδεικτικά των όσων προαναφέρθηκαν είναι ο χειρισμός και η αντιμετώπιση ενός βιασμού, που συμπίπτει, σχεδόν χρονικά με την καταγγελία

της 16χρονης από τη Βουλγαρία, με τη διαφορά πως το “θύμα” σε αυτήν την περίπτωση είναι μια 16χρονη Ελληνίδα και ο “θύτης” ένας 24χρονος Αλβανός. Το σχετικό ρεπορτάζ δημοσιεύτηκε στις 6/11/2006 και σε όλο το κείμενο επαναλαμβάνεται συχνά η αλβανική καταγωγή του θύτη, ενώ προεξοφλείται με πάσα βεβαιότητα η ενοχή του, παρά το γεγονός πως το ρεπορτάζ στηρίζεται αποκλειστικά στην εκδοχή της 16χρονης Ελληνίδας που κατήγγειλε το βιασμό. Χαρακτηριστικά το σχετικό κείμενο ξεκινά με την εξής πρόταση -και ταυτόχρονα καταδικαστικό πόρισμα- για τον κατηγορούμενο Αλβανό: *“Τη φρίκη του βιασμού στα χέρια ενός 24χρονου Αλβανού έζησε μια ανήλικη Ελληνίδα μόλις 16 ετών”* (Αδέσμευτος Τύπος, 6/11/2006), ενώ στη συνέχεια τονίζεται πως η υπόθεση δεν έλαβε τις ανάλογες διαστάσεις δημοσιότητας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.

Στην περίπτωση της Καθημερινής, σε αντίθεση με ότι παρατηρήθηκε στον Αδέσμευτο Τύπο, τα ρεπορτάζ και η αρθρογραφία για τα γεγονότα της Αμαρύνθου εντοπίζονται σχεδόν σε καθημερινό επίπεδο, αν και η συχνότητα αυτή αφορά κυρίως στο πρώτο δεκαήμερο του Νοέμβρη. Αξίζει να σημειωθεί πως αρκετά συχνά το συμβάν της Αμαρύνθου συνδέεται με τις καταλήψεις των μαθητών και τις απεργίες των καθηγητών. *“Ενός κακού μύρια έπονται... Τα σπασμένα πληρώνει η κοινωνία της Αμαρύνθου Ευβοίας. Ογκόλιθος ξεκόλλησε από την αγχωτική επικαιρότητα των κλειστών σχολείων λόγω απεργίας των δασκάλων, που οδήγησε στη συνέχεια, τους μαθητές στις καταλήψεις και έπεσε πάνω στη μικρή κλειστή κοινωνία της Αμαρύνθου Ευβοίας και τη σύνθλιψε.”* (Καθημερινή, 1/11/2006). Τα γεγονότα της Αμαρύνθου λοιπόν, μοιάζουν συχνά να “αξιοποιούνται” προκειμένου να ασκηθεί κριτική στη στάση των καθηγητών που απεργούν, καθώς και των μαθητών που συμμετέχουν σε καταλήψεις *“Όλος αυτός ο εφιάλτης – γιατί περί κακού ονείρου πρόκειται, που όμως οι οκτώ έφηβοι το έζησαν live μέσα στο οίκημα του σχολείου τους, όπου θα έπρεπε να πηγαίνουν για να απαιτήσουν γνώσεις και όχι για να συμπαραστέκονται σε αιτήματα των δασκάλων τους – δείχνει να οδηγεί σε μια ολέθρια αρχή. Ποια είναι αυτή; Ότι τα σχολεία άνοιξαν για να κλείσουν, ότι οι δάσκαλοι πρωταγωνίστησαν σε διαδηλώσεις και σε τηλεοπτική προβολή, οι μαθητές απάντησαν με καταλήψεις και τώρα οι γονείς τους αντιμετωπίζουν τις συνέπειες, μαζί με τα παιδιά που έχουν το ελαφρυντικό της ηλικίας και την “πλύση εγκεφάλου” από σίριαλ με θύτες και θύματα Μακριά από κάθε υπεύθυνη επίβλεψη, αυτά συμβαίνουν και πόσα άλλα που δε βγήκαν στην επιφάνεια. Κρίμα, κρίμα...”* (Καθημερινή, 1/11/2006). Είναι εμφανές πως η επιλογή των

παραπάνω προτάσεων στο άρθρο της Καθημερινής μετακυλύουν τις ευθύνες για όσα συνέβησαν στο σχολείο της Αμαρύνθου στους απεργούς καθηγητές και στους καταληψίες μαθητές, έστω και αν στους τελευταίους αναγνωρίζεται το ελαφρυντικό της νεαρής ηλικίας. Η τοπική κοινωνία και ο κρατικός μηχανισμό απαλλάσσονται από κάθε μερίδιο ευθύνης καθώς υπονοείται πως τόσο η κοινωνία της Αμαρύνθου όσο και η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας υπήρξαν “θύματα” των διαθέσεων των “ανεύθυνων καθηγητών - απεργών” και των “ασυνείδητων μαθητών-καταληψιών”.

Μετά από μια πρώτη ανιχνευτική ανάγνωση των δημοσιευμάτων αυτό που εντυπωσιάζει είναι πως οι “φωνές” που παρουσιάζονται στο συγκεκριμένο έντυπο δεν είναι εκείνες των πρωταγωνιστών των γεγονότων, αλλά η προτεραιότητα δίνεται στις δηλώσεις καταξιωμένων δημοσίων προσώπων. Στα περισσότερα ρεπορτάζ και άρθρα, λοιπόν, εξέχουσα θέση κατέχει ο λόγος θεσμοποιημένων φορέων εξουσίας (οι φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, οι κυβερνητικοί παράγοντες, τα πολιτικά κόμματα, εκπρόσωποι της εκκλησίας κ.τ.λ.) που επικυρώνουν την εγκυρότητα του ρεπορτάζ και λειτουργούν νομιμοποιητικά ως προς το λόγο του/της δημοσιογράφου. Ενδεικτικές είναι οι δηλώσεις του Προέδρου της Δημοκρατίας Κάρολου Παπούλια: *“Είμαστε όλοι συνυπεύθυνοι. Είμαστε πολίτες μιας χώρας, όπου αναπτύχθηκαν τα πιο ευγενή ιδεώδη. Δε μπορούν να τα αμαυρώνουν μερικοί, οι οποίοι είναι έξω από τις μεγάλες αρχές και τις ηθικές αξίες της ελληνικής κοινωνίας”* (Καθημερινή, 2/11/2006, 3/11/2006, 5/11/2006), που περιλαμβάνονται σε τρία διαφορετικά άρθρα της συγκεκριμένης εφημερίδας, επισφραγίζοντας ένα κλίμα αγανάκτησης από τη μία, αλλά και μια προσπάθεια τόνωσης του εθνικού φρονήματος από την άλλη, τις δύο βασικές τάσεις, δηλαδή, που διαπερνούν την πλειονότητα της αρθρογραφίας τις συγκεκριμένης εφημερίδας.

Είναι, επίσης, χαρακτηριστικό πως ενώ σε σποραδικά άρθρα γίνεται αναφορά στη *“νοσηρή ατμόσφαιρα που επικρατεί στη μικρή κωμόπολη της Εύβοιας”* (Καθημερινή, 3/11/06, 5/11/06) μια μόνο φορά η “νοσηρότητα” αυτή συνδέεται με την ευρύτερη ελληνική πραγματικότητα: *“Το συμβάν στην Αμάρυνθο Εύβοιας έσχισε το πέπλο της υποκρισίας και τα σπλάχνα της ελληνικής κοινωνίας ήρθαν στο φως... Οι αρμόδιοι (υπουργείο Παιδείας, κυβερνητικοί αξιωματούχοι), μουδιασμένοι, απόντες, κρυπτοαλληλέγγυοι, σε μια Ελλάδα ξενόφοβη, διχασμένη, αδιάφορη...”* (Καθημερινή, 5/11/06). Αντίθετα τα περισσότερα άρθρα, ιδιαίτερα μετά τις πρώτες μέρες του Νοέμβρη, αντανακλούν μια “προσπάθεια” εκτόνωσης της έντασης. Το παραπάνω

επιχειρείται με την υιοθέτηση μετριοπαθών απόψεων, καθώς και με τη δημοσίευση μιας σειράς ερευνών που, σύμφωνα με την ερμηνεία που τους αποδίδεται από την εφημερίδα, αποδεικνύουν πως *“ο ρατσισμός υπάρχει, αλλά όχι στα σχολεία”*: *Ρατσισμός; Έξω από τα σχολεία. Εκπαιδευτικοί, γονείς, μαθητές (Έλληνες και αλλοδαποί) με φόντο το συγκλονιστικό συμβάν στην Αμάρυνθο Ευβοίας, μιλούν στην “Κ” για τις σχέσεις ημεδαπών και αλλοδαπών από τα θρανία, τις προστριβές, τα πειράγματα, ό,τι συμβαίνει όταν η πόρτα του σχολείου κλείνει. Είμαστε όλοι φίλοι. Ο ρατσισμός υπάρχει, όχι όμως στα σχολεία”* διαβεβαιώνουν τα παιδιά, ενώ την ίδια στιγμή οι δάσκαλοι μαρτυρούν *“ναι τα πάνε καλά, δύσκολα όμως γίνονται φίλοι”* (Καθημερινή, 8/11/06). Στα σχετικά άρθρα (Καθημερινή, 8/11/06) από μαθητές, αλλά και δημοσιογράφους σκιαγραφείται μια σχεδόν ιδανική σχολική καθημερινότητα : *“οι σχέσεις είναι μια χαρά”, “έχουν δημιουργηθεί πάρα πολύ στενές σχέσεις φιλίας μεταξύ Αλβανών και Ελλήνων, δεν υπάρχει κανένα θέμα”* και όπως τονίζεται από μαθητές στα πλαίσια του ρεπορτάζ ακόμα και σε περιπτώσεις που *“υπάρχουν παιδιά που δε συμπαθούν για παράδειγμα τους Αλβανούς, δεν έχουν κανένα πρόβλημα με τους συμμαθητές που είναι από την Αλβανία”* (Καθημερινή, 8/11/06). Μοναδική “παραφωνία” στη σχετική έρευνα της Καθημερινής η μαρτυρία ενός, αλλά και του μοναδικού μετανάστη της έρευνας, του 16χρονου Νιγηριανού που θεωρεί ότι ο ρατσισμός, αν και πιο εξασθενημένος σε σχέση με παλιότερα, όταν δηλαδή ο ίδιος πήγαινε στο Δημοτικό, εξακολουθεί να είναι παρόν στις σχολικές αίθουσες (Καθημερινή 8/11/06).

Την παραπάνω “καθησυχαστική” εικόνα για το ελληνικό σχολείο, όπως αυτή συγκροτείται μέσα από τις σελίδες της Καθημερινής, έρχονται να συμπληρώσουν απόψεις “ειδικών” (ψυχολόγων, οικογενειακών συμβούλων, κοινωνιολόγων) πολλές από τις οποίες συνοψίζονται στο εξής απόφθεγμα *“στην περίπτωση της Αμαρύνθου έχουμε να κάνουμε με ένα επεισόδιο νεανικής παραβατικότητας που προκλήθηκε κύρια από τους “πειρασμούς που αυξήθηκαν”, την “ελευθεριάζουσα σεξουαλική ηθική” και τη “σταδιακή εξασθένηση στο πέρασμα των χρόνων μιας σειράς άτυπων υποστηρικτικών θεσμών όπως η οικογένεια, η γειτονιά, συγγενείς, φίλοι, καθώς και άγραφων νόμων (καλύτερα να σου βγει το μάτι παρά το όνομα), οι οποίοι σήμερα δεν υπάρχουν.”* (Καθημερινή, 5/11/06, 8/11/06). Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, πως υιοθετείται μια λογική περί συλλογικής ευθύνης και ενοχοποίησης των ηθών της εποχής που δεν επιτρέπει την αναζήτηση των βαθύτερων κοινωνικο-πολιτικών αιτιών που τροφοδοτούν γεγονότα, όπως εκείνα που διαδραματίστηκαν στην

Αμαρύνθου. Παράλληλα, ωστόσο, με την παραπάνω λογική, που διαπερνά την πλειονότητα των απόψεων που προβάλλονται, παρουσιάζονται στο περιθώριο και κάποιες άλλες φωνές, σαφώς λιγότερες, που αρνούνται να δαιμονοποιήσουν το παρόν και τα σύγχρονα ήθη και να εξιδανικεύσουν το παρελθόν και που επιλέγουν να συνδέσουν γεγονότα της Αμαρύνθου με την κατανόηση της πολυεπίπεδης πραγματικότητας του κοινωνικού πολιτικού και οικονομικού γίνεσθαι (βλ. Καθημερινή, 11/11/06).

- **Η “προοδευτική” εκδοχή**

Στην περίπτωση, τώρα, των λεγόμενων προοδευτικών εντύπων η ερμηνεία των γεγονότων της Αμαρύνθου διαφέρει σημαντικά σε σχέση με ό,τι προαναφέρθηκε για τα “συντηρητικά” έντυπα. Ήδη από τους τίτλους γίνεται εμφανές πως στο “προοδευτικό λόγο”, στα πλαίσια μιας προσπάθειας αποκατάστασης της “αλήθειας” - όπως η τελευταία γίνεται αντιληπτή από τα συγκεκριμένα έντυπα-, υιοθετούνται ιδιαίτερα επιθετικοί χαρακτηρισμοί, κυριαρχούν όροι με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση, ενώ δε λείπουν οι αφορισμοί για κάποιους από τους “πρωταγωνιστές” των γεγονότων. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα των επιλογών τιτλοφόρησης είναι το ακόλουθο:

“Ακράιες συμπεριφορές εντός του σχολικού χώρου” (Βήμα, 12/11/06)

“Το θρίλερ του σχολικού οργίου” (Βήμα, 5/11/06)

“Αυτή η αποκρουστική εικόνα είναι η εικόνα της κοινωνίας μας” (Βήμα, 5/11/06)

“Και ξαφνικά τρομάξαμε...” (Βήμα, 5/11/06)

“Στη ζούγκλα της Αμαρύνθου” (Βήμα, 5/11/06)

“Διασυρμός και εξοστρακισμός της 16χρονης μαθήτριας” (Ελευθεροτυπία, 5/11/06)

“Είναι απίστευτη αθλιότητα” (Ελευθεροτυπία, 1/11/06)

“Σκληρό κατηγορώ για τη βία και το ρατσισμό” (Τα Νέα, 2/11/06)

Στην πλειονότητα των άρθρων η τοπική κοινωνία της Αμαρύνθου αναπαριστάται ως ιδιαίτερα εσωστρεφής, αφιλόξενη και πολιτικά συντηρητική, ενώ οι κάτοικοι της ως ευθυνόφοβοι και υποκριτικά σεμνότυφοι. Εξίσου επικριτικά σχόλια υιοθετούνται για τη στάση των εκπαιδευτικών του Λυκείου της Αμαρύνθου, αλλά και της πολιτικής ηγεσίας: *“Η Αμαρύνθος, ένα μέρος συντηρητικό. Ήταν η έδρα των Ταγμάτων Ασφαλείας στην Κατοχή. Δυο φορές κατέβηκαν οι αντάρτες απ’ τη*

Δίρφη – το βουνό – και την κάψανε. Στη μεταπολίτευση ο βασιλιάς και η ΕΠΕΝ έπαιρναν εκεί το μεγαλύτερο ποσοστό. Παρόλο που ξέρω δύο τρεις που δεινοπαθήσανε, το Αμαρυνθιώτης – προοδευτικός ήταν για χρόνια το πιο σύντομο ανέκδοτο στην Εύβοια. Αν δεις το άγαλμα με τους σφαγιασθέντες στην κεντρική πλατεία θα καταλάβεις...” (Ελευθεροτυπία, 2/11/06).

“Η τοπική κοινωνία εμφανίζεται καταδικαστική για τη 16χρονη που έπεσε θύμα βιασμού αλλά πρόθυμη να δώσει συγχωροχάρτι στα “δικά της παιδιά”. Μετά το διασυρμό ήρθε και ο εξοστρακισμός της 16χρονης μαθήτριας, που κατήγγειλε το βιασμό της από τέσσερις συμμαθητές της. Η Αμάρυνθος δε στήριζε στα δύσκολά τη μικρή μετανάστρια από τη Βουλγαρία (...). Την ίδια ώρα, οι καθηγητές της οχρώθηκαν πίσω από το γράμμα του νόμου για να δικαιολογήσουν την απόφαση με την οποία επέβαλαν στη 16χρονη κοπέλα την ίδια ποινή με τους υπόλοιπους μαθητές που εμπλέκονται στην υπόθεση (...). Στάση Ποντίου Πιλάτου τήρησε και το Υπουργείο Παιδείας, το οποίο κατόπιν εορτής σπεύδει να διατάξει έλεγχο νομιμότητας επί της αποφάσεως των καθηγητών.” (Βήμα, 5/11/06).

Κοινή συνισταμένη της πλειονότητα των ρεπορτάζ του “προοδευτικού” τύπου είναι η ιδιαίτερη προβολή που απολαμβάνουν απόψεις των μελών της τοπικής κοινωνίας (μαθητών, γονέων, τοπικών αρχών), απόψεις που στη συντριπτική τους πλειοψηφία αντανακλούν εκφράσεις προκατάληψης, απόρριψης ή αποστροφής. Αυτή η επιλογή “υπερέκθεσης” των παραπάνω θέσεων από “προοδευτικές” εφημερίδες με την ταυτόχρονη υιοθέτηση ενός έντονα αποδοκιμαστικού ύφους για το περιεχόμενο τους, μοιάζει να αντιστοιχεί σε μια πρόθεση επισήμανσης και ανάδειξης βαθιά ριζωμένων στο λόγο και στη σκέψη εθνοτικών και έμφυλων στερεοτύπων. Χαρακτηριστικά είναι τα παρακάτω αποσπάσματα δηλώσεων σχετικά με τη 16χρονη που δημοσιεύονται στην εφημερίδα “Τα Νέα”: “*Ημουν μπροστά. Αυτή το ζήτησε...*” (συμμαθήτρια της 16χρονης), “*Τί να κάνουμε τα αγόρια είναι ζωηρά....*” (μητέρα μαθητή) “*“Ηξερε τι έκανε. Άλλωστε αυτή ήταν η μεγαλύτερη στην τάξη. Άργησε να πάει σχολείο... Άλλωστε δεν πρόκειται για καμιά παρθένα... Εμείς οι περισσότεροι ήμαστε πρωτάρηδες”*(συμμαθητές της 16χρονης) και λίγο πιο κάτω συμπληρώνουν οι μαθητές σχετικά με το ότι η 16χρονη στο παρελθόν υπήρξε σημαιοφόρος “*Το θεωρούμε άδικο που ήταν σημαιοφόρος. Οι παππούδες μας πολέμησαν στον πόλεμο. Όχι οι Βούλγαροι και οι Αλβανοί!*” (Τα Νέα, 11/11/06). Στο λόγο τόσο των μαθητών, αλλά και των υπολοίπων μελών της τοπικής κοινωνίας, όπως αυτός δημοσιεύεται, άλλοτε υπονοείται και άλλοτε δηλώνεται ρητά πως η 16χρονη προκάλεσε με τη

συμπεριφορά της τα όσα συνέβησαν. Την πλειοψηφία των δηλώσεων διατρέχει ένας κυρίαρχος λόγος περί ανδρικής σεξουαλικότητας στα πλαίσια του οποίου ακόμα και για γυναίκες θύματα εξαναγκασμού σε σεξουαλική εμπλοκή τα στοιχεία του εξαναγκασμού δεν αναγνωρίζονται ως τέτοια, καθώς η ανδρική σεξουαλική ορμή γίνεται αντιληπτή ως φυσική και συνεπώς ως δικαιολογημένη μέσα στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Επιπλέον κάποιες δηλώσεις χαρακτηρίζει και ένας έντονα εθνικιστικός λόγος και ενδεικτικό παράδειγμα συνιστά πως για πολλούς μαθητές –και όχι μόνο- η βουλγάρικη καταγωγή της 16χρονης μοιάζει να τη καθιστά “διαφορετική”, “ξένη” και υπό συγκεκριμένες συνθήκες απειλητική και γι’αυτό ακατάλληλη να είναι σημαιοφόρος στη σχολική παρέλαση-ένας ‘τίτλος’ ,που αξίζει να σημειωθεί, πως θεωρητικά στο ελληνικό σχολικό σύστημα συνδέεται με τις σχολικές επιδόσεις.

Η Αμάρυνθος, επομένως, παρουσιάζεται ως μια μικρή κωμόπολη, όπου επικρατεί μια νοσηρή ατμόσφαιρα ρατσιστικών και σεξιστικών αντιλήψεων. Παράλληλα ο λόγος των ντόπιων, όπως αποτυπώνεται σε αρκετά δημοσιεύματα, προδίδει αντιλήψεις της μικροαστικής τάξης, όπως το όνειρο της κοινωνικής ανόδου, ο καταναλωτισμός, η εμμονή σε ό,τι εμπνέει ασφάλεια, ο συντηρητισμός και η μίμηση των μεγαλοαστών. Ωστόσο, πάντα σύμφωνα με τον “προοδευτικό” λόγο, η Αμάρυνθος δεν προσεγγίζεται ούτε ως εξαίρεση ούτε ως κανόνας, αλλά επιχειρείται μια σύνδεση των χαρακτηριστικών που τις αποδίδονται με την ευρύτερη ελληνική πραγματικότητα. Το παραπάνω επιτυγχάνεται με τη δημοσίευση ερευνών που αναδεικνύουν πως τα ξενοφοβικά αισθήματα και ο ρατσισμός δε συνιστούν αποκλειστικό χαρακτηριστικό των νέων της Αμαρύνθου, αλλά στοιχειώνουν το προφίλ του Έλληνα μαθητή και ταυτόχρονα αντανακλούν και εκφράζουν γενικότερα πολιτισμικά και ιδεολογικά γνωρίσματα της σύγχρονης κοινωνίας. Ενδεικτικά είναι τα όσα δημοσιεύονται στην εφημερίδα “Το Βήμα”:

“Ξενόφοβοι, κοινωνικά τρομαγμένοι, αλλά και αμήχανοι απέναντι στα μεγάλα προβλήματα της εποχής εμφανίζονται οι έλληνες μαθητές. (...) Τα στοιχεία δείχνουν με σαφήνεια ότι η ξενοφοβία έχει ριζώσει για τα καλά στη συνείδηση των εφήβων. Περισσότεροι από τους μισούς (57,60%) συμφωνούν με τον περιορισμό του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα, θεωρώντας τους πληγή για την ελληνική κοινωνία και τη δυναμική της εξέλιξη. Οι μάσκες πέφτουν με μιας όταν η ερώτηση τίθεται ακόμη πιο απειλητικά: Τι γνώμη έχετε για την αύξηση του αριθμού των ξένων στην Ελλάδα; Το 70% διαφωνεί, το 21% παραμένει ουδέτερο, ενώ συμφωνεί το 9%...”

(Βήμα, 12/11/06)

Ενώ όπως σημειώνει δημοσιογράφος στην ίδια εφημερίδα:

“Ακόμα και αν δε συμβαίνουν παντού τα ίδια, πολλά σχολεία της χώρας ζουν ανάλογες καταστάσεις (...). Μόνο που αν υπάρχουν τέτοια σχολεία και τέτοια παιδιά, είναι επειδή εμείς τα φτιάξαμε. Εμείς τους επιτρέψαμε να υπάρχουν. Εμείς τα βυθίσαμε στην ευκολία, στο αυτονόητο, στο χαβαλέ (...). Εμείς τα διδάξαμε ότι όλα είναι θεμιτά, όλα νόμιμα, όλα επιτρεπτά...”

(Βήμα, 12/11/06)

Συνοψίζοντας...

Οι ακραίες συμπεριφορές εντός του σχολικού χώρου που τις πρώτες μέρες του Νοέμβρη είδαν το φως της δημοσιότητας ευλόγως ενεργοποίησαν πληθώρα διαφορετικών, συναισθηματικά φορτισμένων, ιδεολογικά προσδιορισμένων και προσανατολισμένων αναλύσεων και ερμηνειών από “ειδικούς” και μη. Πιο συγκεκριμένα στη συντηρητική εκδοχή υιοθετήθηκαν ήπιοι τόνοι με έκδηλη την τάση υποτίμησης των γεγονότων δια μέσου άλλοτε της αποσιώπησης τους (βλ. Αδέσμευτο Τύπο) και άλλοτε της ένταξής τους στα πλαίσια μιας εγκληματικής, παραβατικής νεανικής συμπεριφοράς (βλ. Καθημερινή) Σπάνια επιχειρείται η σε βάθος διερεύνηση των όσων συνέβησαν, ενώ αποφεύγεται συστηματικά η οποιαδήποτε σύνδεσή τους με δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας. Στον αντίποδα βρίσκεται η “προοδευτική” εκδοχή, όπου σε κάποιες περιπτώσεις οι δημοσιογραφικές περιγραφές και αφηγήσεις είναι συναισθηματικά φορτισμένες και η κριτική που ασκείται ενίοτε εντάσσεται στα πλαίσια ενός κηρυγματικού αντιρατσιστικού και κοινότυπου λόγου που καθιστά την 16χρονη περισσότερο αντικείμενο προστασίας παρά υποκείμενο δικαιωμάτων. Ωστόσο δεν έλειψαν ερμηνείες των γεγονότων που υπερέβαιναν τη στενή λογική του εντοπισμού “θυτών” και “θυμάτων” στοχεύοντας στην αποκάλυψη των ευρύτερων κοινωνικοπολιτικών διαδικασιών που οδήγησαν στα γεγονότα της Αμαρύνθου.

“People are strange when you ‘re stranger...”

(The Doors, 1967)

Η κοινωνία επινοεί κατηγορίες και καθιερώνει τα μέσα κατάταξης των ατόμων σε αυτές αποδίδοντας συγκεκριμένες σημασίες σε ένα συγκεκριμένο φάσμα γνωρισμάτων, καθορίζοντας κάποια ως φυσιολογικά και συνηθισμένα και κάποια άλλα ως αφύσικα και απαξιώτικα. Υπό αυτό το πρίσμα και σε συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις τα μέλη έμφυλων ή εθνοτικών ομάδων είναι κοινωνικά μη φυσιολογικοί και κινδυνεύουν έτσι να θεωρηθούν λειψοί ως άνθρωποι. Όταν οι λεγόμενοι κανονικοί άνθρωποι τους αντιμετωπίζουν απορριπτικά, πολύ συμπονετικά, ή απλώς αμήχανα κύριο μέλημα είναι η απόκλιση αυτών των ατόμων και όχι το σύνολο της προσωπικότητάς τους. Οι συνιστώσες, λοιπόν, της ταυτότητας της 16χρονης μαθήτριάς “παραβιάζουν” μια σειρά κυρίαρχων κανονιστικών προτύπων περι ταυτότητας και αυτού του είδους η παρέκκλιση και διαφορετικότητα σε σχέση με ό,τι θεωρείται “κανονικό” και “φυσιολογικό” συνιστά τη βασική ιδεολογία για την κοινωνική της περιθωριοποίηση, τη συρρίκνωση της ανθρώπινης ιδιότητας και τον περιορισμό των ευκαιριών της ζωής της (Goffman, 2001)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αβδελά, Ε. “*Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: ‘εμείς’ και οι ‘άλλοι’*”, στο Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ. (επιμ.) “Τί είναι η πατρίδα μας;” Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997^α, σελ.49-72.
- Αβδελά, Ε. “*Χρόνος, Ιστορία και εθνική ταυτότητα στο ελληνικό σχολείο*”, στο Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ. (επιμ.) “Τί είναι η πατρίδα μας;” Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997^α, σελ.27-45.
- Althusser, L. (1970) *Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους*, στο Althusser, Luis (1990) [1976] *Θέσεις (1964-1975)* (μετ. Ξενοφών Γιαταγάνας) Αθήνα: Θεμέλιο (5^η έκδοση).
- Αρτινοπούλου, Β. (2001) *Βία στο σχολείο: Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη* Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Arnot, M. (2006) *Διαδικασίες Αναπαραγωγής του Φύλου: Εκπαιδευτική Θεωρία και Φεμινιστικές Πολιτικές*, Αθήνα: Μεταίχμιο
- Askew, S. / Ross, C. (1992) *Τα Αγόρια δεν Κλαίνε*, (μετ. Μανίνα Τριζίδου), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ασκούνη, Ν. “*Μια μακρά πορεία στο χρόνο...’: οι Έλληνες και οι άλλοι στα βιβλία της γλώσσας*”, στο Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ. (επιμ.) “Τί είναι η πατρίδα μας;” Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997^α, σελ.442-489.
- Ασκούνη, Ν. (2001) “*Εθνοκεντρισμός και Πολυπολιτισμικότητα: Η αναζήτηση ενός νέου προσανατολισμού της εκπαίδευσης*” στο *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες*, Τόμος Β’: Εθνοπολιτισμικές Διαφορές και Εκπαίδευση, Πάτρα, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. σσ.67-110.
- Bourdieu, P. (1999) *Η Ανδρική Κυριαρχία*, (επιμ. – επιλ. Νίκος Παναγιωτόπουλος), (μετ. Π. Γεωργίου / Α. Καπέλλα / Σ. Νάσαινα / Ε. Σταματέλλου / Θ. Ψυχογιός), Αθήνα: Στάχυ (2^η έκδοση).

- Γεωργίου Νίλσεν, Μ. (1980) *Η Οικογένεια στα Αναγνωστικά του Δημοτικού*, Αθήνα: Κέδρος.
- Γιαννακόπουλος Κ. (2003) *Προλογικό σημείωμα: Θεωρίες για το έμφυλο σώμα στο Laquer, Thomas [1990] Κατασκευάζοντας το Φύλο: Σώμα και Κοινωνικό Φύλο από τους Αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ*, (προλ. Κώστας Γιαννακόπουλος), (μετ. Πελαγία Μαρκέτου), Αθήνα: Πολύτροπον. σσ. 11-22.
- Γιαννακόπουλος, Κ. (2003): *Έμφυλη τάξη και αταξία: “Φυσικός” ανδρισμός και άσκηση εξουσίας*, στο Γκέφου – Μαδιανού, Δήμητρα (επιμ.) *Εαυτός και “Άλλος”: Εννοιολογήσεις, Ταυτότητες και Πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα: Gutenberg, σς. 183-204.
- Δεληγιάνη, Β. / Ζιώγου, Σ. (1997) (επιμ.) *Φύλο και Σχολική Πράξη: Συλλογή Εισηγήσεων*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Δεληγιάνη – Κουιμτζή, Β. / Σακκά, Δ. (1998) *Πρόγραμμα “Αριάδνη”:* *Ανδρικές Ταυτότητες στην Εφηβεία: Εθνική Έκθεση*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης / Ευρωπαϊκή Ένωση.
- Δραγώνα, Θ. “Όταν η εθνική ταυτότητα απειλείται: ψυχολογικές στρατηγικές αντιμετώπισης”, στο Φραγκουδάκη Α., Δραγώνα Θ. (επιμ.) “Τί είναι η πατρίδα μας,” *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1997^α, σελ.72-106.
- Goffman, E. (2001) [1963] *Στίγμα: Σημειώσεις για τη Διαχείριση της Φθαρμένης Ταυτότητας*, (εισαγ. – μετ. Δήμητρα Μακρυνιώτη), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gramsci, A. (2005) *Γράμματα από τη Φυλακή*, (μετ. Δημήτρης Ραυτόπουλος, Φούλα Χατζιδάκη) Αθήνα: Ηριδανός.
- Καμπούρη, Ε. (2007) *Φύλο και Μετανάστευση*, τόμος Ι, Αθήνα: Gutenberg.
- Κανταρντζή, Ε. (2003) *Τα Στερεότυπα του Ρόλου των Φύλων στα Σχολικά Εγχειρίδια του Δημοτικού Σχολείου*, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Καρύδης, Β. (1996) *Η Εγκληματικότητα των Μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα Θεωρίας και αντεγκληματικής Πολιτικής*, Παπαζήση, Αθήνα.
- Κασιμάτη, Κ. / Μουσούρου, Λ. (2007) *Φύλο και Μετανάστευση*, τόμος Ι, Αθήνα: Gutenberg.
- Κωσταντινίδου, Χ. (2001) “Κοινωνικές αναπαραστάσεις του εγκλήματος. Η εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών στον Αθηναϊκό Τύπο”.

- Λάζος, Γ. (1997) *Η Σεξουαλικότητα ως Αξία στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Δελφίνι.
- Μπακαλάκη, Α. (1994) (επιμ.) *Ανθρωπολογία, Γυναίκες και Φύλο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Πανούσης, Γ., Χλούπης, Γ., Ρούσση. (2006) “Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και σύγχρονα προβλήματα” Αθήνα: Σάκκουλα.
- Πολίτης, Φ. (2006) *Οι “Ανδρικές Ταυτότητες” στο Σχολείο. Ετεροσεξουαλικότητα, Ομοφυλοφοβία και Μισογυνισμός*, Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Φραγκουδάκη, Α. (1979) *Τα Αναγνωστικά Βιβλία του Δημοτικού Σχολείου: Ιδεολογικός Πειθαναγκασμός και Παιδαγωγική Βία*, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Φρειδερίκου, Α. (1995) “*Η Τζένη πίσω από το τζάμι*”: *Αναπαραστάσεις των Φύλων στα Εγχειρίδια Γλωσσικής Διδασκαλίας του Δημοτικού Σχολείου*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φρειδερίκου, Α. / Φολερού – Τσερούλη, Φ. (1991) *Οι Δάσκαλοι του Δημοτικού Σχολείου: Μια Κοινωνιολογική Προσέγγιση*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Ψυχογιός, Δ. (2003) “*Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας*”, Αθήνα: Καστανιώτη.

II ΑΓΓΛΟΣΑΞΩΝΙΚΗ

- Butler, J. (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York: Routledge).
- Butler, J. (1993), *Bodies that Matter: on the Discursive Limits of Sex*. Λονδίνο: Routledge.
- Coynell, R. W. (1995), *Masculinities*, Cambridge / Oxford: Polity Press / Blackwell.
- Fairclough, N. , “*Media Discourse*”, London: Oxford University Press.